

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра соціальної роботи

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: **«Практичні аспекти соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків в закладах освіти»**

«Practical aspects of social prevention of destructive behavior in adolescents in educational institutions»

Виконала: здобувачка денної форми навчання спеціальності 231 Соціальна робота

Освітня програма «Соціальна робота»

Івах Інна Віталіївна

Керівник д. філософії з соціальної роботи

доц. Кулава К.О. _____

(підпис)

Рецензент к. психол. н., професор кафедри диференціальної і спеціальної психології
Кременчуцька М.К.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ ____ від ____ . ____ 20__ р.

Захищено на засіданні ЕК № ____
протокол № ____ від ____ . ____ 20__ р.
Оцінка ____ / ____ / ____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

(підпис) Хлівнюк Тетяна
(ПІБ)

Голова ЕК

(підпис) Ухіна Ірина
(ПІБ)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	6
1.1. Підлітки як об'єкт соціальної роботи	6
1.2. Сутність, особливості та фактори деструктивної поведінки у підлітків в закладах освіти	11
1.3. Ключові аспекти соціальної профілактики деструктивної профілактики підлітків у закладах освіти	21
Висновок до першого розділу	30
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	31
2.1. Дослідження ключових аспектів деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти	31
2.2. Розробка програми тренінгу профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти	38
2.3. Реалізація програми профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти	43
Висновок до другого розділу	50
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	55
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах підлітки дедалі більше відіграють активну роль у суспільному житті — вони прагнуть самовираження, займаються творчістю, шукають нові ідеї та способи реалізації себе. Молодь має значний потенціал для позитивних змін, однак не всі підлітки здатні реалізувати цей потенціал через низку несприятливих чинників. До них належать соціальні труднощі, недостатня батьківська підтримка, психологічні проблеми, залежності, складні життєві обставини.

Особливо гостро ці проблеми проявляються в період навчання у закладах освіти, коли підлітки змінюють середовище, переїжджають до інших міст, стикаються з емоційною напругою або ізоляцією. У таких ситуаціях можуть формуватися моделі деструктивної поведінки, що негативно впливають на навчання, спілкування, поведінку загалом і перешкоджають гармонійному розвитку особистості.

Сьогоднішній соціальний контекст, зокрема війна, економічна нестабільність, зростання рівня тривожності серед молоді, лише посилюють ці тенденції. Підлітки дедалі частіше опиняються в умовах хронічного стресу, втрачають відчуття безпеки та впевненості у майбутньому. Усе це створює серйозні виклики для освітнього процесу та вимагає нових підходів до підтримки учнівської молоді.

Соціальна профілактична робота у навчальних закладах є одним із ключових інструментів допомоги підліткам. Вона спрямована на підтримку емоційного стану, розвиток комунікативних навичок, формування здорової самооцінки, вміння справлятися зі стресовими ситуаціями без агресії та насильства. Така робота дозволяє зменшити ризики деструктивної поведінки.

Особливої ваги набуває застосування інтерактивних методик, арт-терапевтичних технік, залучення спеціалістів із соціальної роботи, психологів, педагогів. Профілактичні програми, що враховують вікові,

емоційні та соціальні особливості підлітків, мають змогу не лише мінімізувати ризики поведінкових порушень, а й сприяти формуванню стабільного, соціально адаптованого молодого покоління.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в поглибленому аналізі причин і проявів деструктивної поведінки в підлітковому віці та визначенні ефективних профілактичних підходів у контексті сучасних викликів, з якими стикаються молоді люди в освітньому середовищі.

Мета дослідження: аналіз впливу деструктивної поведінки на підлітків в закладах освіти, виявлення потенційних проблем, та розробка комплексної профілактичної програми для підлітків.

Завдання дослідження:

- Дослідити категорію підлітків з деструктивною поведінкою, як об'єкта соціальної роботи;
- Визначити фактори та причини деструктивної поведінки, включаючи різні аспекти(психологічні, соціальні, тощо.);
- Оцінити потреби підлітків в профілактичному характері, задля інформування про важливість підтримки в складних життєвих ситуаціях;
- Детально підібрати принципи та методи соціальної роботи, котрі направлені задля допомоги підліткам з деструктивною поведінкою;
- Провести дослідження впливу деструктивної поведінки на підлітків в вищих закладах освіти та розробити профілактичну програму підтримки та корекції;
- Реалізувати комплексну профілактичну програму підтримки та корекції.

Об'єкт дослідження: процес соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Предметом дослідження практичні аспекти реалізації профілактичної діяльності соціального працівника щодо запобігання деструктивній поведінці підлітків у закладах освіти.

Методи дослідження: спостереження, опитування, анкетування, робота з офіційними документами, інтерв'ю, аналіз, синтез та дедукція.

Практичні значення одержаних результатів зосереджується на тому, що результати та висновки дослідження можуть бути використані викладачами, кураторами та співробітниками навчальних закладів задля вчасного надання допомоги, підтримки, корекції підлітків з деструктивною поведінкою.

База дослідження: Одеський фаховий педагогічний коледж

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, висновки та результати дослідження пройшли апробацію в процесі участі в науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи: Кваліфікаційна робота включає вступ, два основних розділи, висновки, список літератури та додатки. Загальна кількість сторінок у кваліфікаційній роботі становить 58 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1.1. Підлітки як об'єкт соціальної роботи

Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), до підліткового віку належать особи у віці від 12 до 18 років. Саме в цей період відбувається інтенсивне формування особистості, активізуються процеси самопізнання, ідентифікації та соціалізації. Підлітки становлять специфічну соціально-демографічну групу, яка потребує особливого підходу з боку фахівців соціальної сфери — з урахуванням вікових, психологічних, фізіологічних та соціальних чинників.

Підлітковий вік має низку характерних особливостей, які охоплюють біологічну, психологічну та соціальну складові. Біологічні зміни зумовлені статевим дозріванням, активізацією ендокринної системи, що впливає на зовнішній вигляд, фізичне самопочуття, емоційний стан, рівень самооцінки та уявлення про власну тілесність. Підліток формує новий образ свого «Я», стає більш вразливим до оцінок з боку оточення, особливо ровесників та представників протилежної статі. Це може призводити до зниження самооцінки, невпевненості у собі, емоційної нестабільності.

Відповідно до досліджень Д. Ельконіна, Е. Еріксона, О. Левченко та А. Реана, саме у цьому віці відбувається становлення базових моральних орієнтирів, цінностей, формується відчуття дорослості. Останнє передбачає усвідомлення себе як автономної особистості, здатної до самостійних рішень і відповідальності за власні вчинки [3].

Психологічний компонент розвитку підлітка проявляється у прагненні до самостійності, що нерідко супроводжується бажанням дистанціюватися від батьківського контролю, вийти за межі дитячої опіки. Водночас це

супроводжується змінами у способах спілкування з дорослими, зокрема — зменшенням готовності до емоційного розкриття, але зростанням інтересу до перевірки отриманих у сім'ї норм та цінностей у колі ровесників. Це посилює вплив соціального середовища на поведінку підлітка.

У процесі соціальної взаємодії підлітки прагнуть утвердити власну ідентичність і незалежність, що нерідко супроводжується конфліктами з батьками, порушенням особистісних меж інших людей, проявами агресії чи навіть насильства. Почуття дорослості стає важливим внутрішнім орієнтиром, тож для підлітків критично значущим є ставлення до них як до рівноправних членів суспільства [8].

У роботі з підлітками соціальному працівнику важливо не лише інформувати чи консультувати, а й забезпечити емоційно-підтримувальний діалог. Важливо демонструвати щире зацікавлення у словах підлітка, активно слухати (наприклад, використовуючи невербальні сигнали — кивок, зоровий контакт), визнавати цінність його досвіду. Формули типу: «Мені важливо почути твою думку», «Розкажи, як ти це бачиш» сприяють побудові довірливого контакту та активному залученню підлітка до процесу співпраці.

Оточення підлітка відіграє вирішальну роль у його становленні як особистості. Саме соціальне середовище — родина, шкільний колектив, однолітки, інституції — формує поведінкові установки та систему цінностей, що в подальшому впливають на життєвий вибір і соціальну адаптацію. Воно може виступати як фактор підтримки та розвитку, так і чинник ризику, що провокує девіантні чи деструктивні прояви.

Соціальна вразливість підлітків зростає у ситуаціях, коли вони опиняються під негативним впливом оточення. Недостатній контроль з боку дорослих, відсутність позитивних моделей поведінки, нерозвинена емоційна саморегуляція — усе це сприяє формуванню ризикованої поведінки. На цьому тлі підвищується ймовірність проявів агресії, участі в булінгу, протиправних дій, вживання психоактивних речовин, порушень

громадського порядку, актів вандалізму або втягнення у маргінальне середовище [13].

Окрему загрозу становить надмірне захоплення соціальними мережами, яке може спричинити викривлене сприйняття реальності, емоційне вигорання, почуття самотності та ізоляції. Це нерідко супроводжується формуванням тривожних розладів, депресивних станів і навіть суїцидальних думок.

Соціальна робота з даною категорією має бути зорієнтована на своєчасне виявлення перших ознак ризикованої поведінки та надання адресної підтримки. Особливу увагу необхідно приділяти інформуванню підлітків про відповідальність за агресивну або насильницьку поведінку, зокрема про юридичні наслідки булінгу, вандалізму, вживання наркотиків тощо. Превентивна діяльність повинна бути спрямована не лише на інформування, а й на розвиток соціальних навичок, формування позитивної самооцінки, вміння долати стресові ситуації та конфлікти конструктивним шляхом [45].

В роботі з підлітками, які зазнали травматичних подій або перебувають у кризовому стані, доцільно використовувати системний підхід. Його ефективність забезпечується дотриманням трьох базових принципів: комплексності, стійкості та принципу «не нашкодь». Комплексність означає охоплення усіх сфер життя підлітка: освітньої, емоційної, сімейної, соціальної. Стійкість передбачає розвиток внутрішніх ресурсів, здатності до подолання труднощів та адаптації. Принцип «не нашкодь» — є базовим етичним орієнтиром, що вимагає уважного, чутливого і професійного підходу у взаємодії з молоддю.

У сукупності ці чинники формують ефективне підґрунтя для побудови індивідуальної траєкторії допомоги, яка враховує не лише потреби, а й потенціал розвитку кожного підлітка [12].

Соціальна нерівність у закладах освіти створює серйозні перешкоди для своєчасного інформування учнів щодо травматичних переживань,

стресових станів і способів їх подолання. Дискримінація, стигматизація представників вразливих соціальних груп, а також брак уваги з боку педагогічного колективу та адміністрації призводять до того, що підлітки не отримують необхідної підтримки у критичні періоди свого розвитку. Цю ситуацію ускладнюють обмежені ресурси та нестача кваліфікованих фахівців, що, як наслідок, призводить до недостатньої ефективності механізмів соціальної допомоги [2].

Підлітковий вік є одним із найбільш вразливих етапів становлення особистості. У ситуаціях, коли підліток позбавлений емоційної підтримки з боку родини, перебуває в негативному соціальному середовищі або стикається з байдужістю й нерозумінням дорослих, зростає ймовірність розвитку деструктивної поведінки. За відсутності внутрішньої стабільності та балансу, при неможливості задовольнити базові потреби у визнанні та прийнятті, підліток починає шукати шляхи самореалізації через протестні або девіантні дії, що часто супроводжуються порушенням норм поведінки, агресією, приєднанням до асоціальних груп тощо [23].

Особливої важливості набуває діяльність соціального працівника, спрямована на раннє виявлення ризикованої поведінки, запобігання кризовим станам та формування у підлітків навичок саморефлексії. Завданням фахівця є створення підтримувального простору, в якому підліток може відчувати себе в безпеці, бути почутим і прийнятим, а також навчатися саморегуляції, конструктивному вирішенню конфліктів і розвитку здорової соціальної ідентичності.

Підтримка з боку родини, педагогів, соціальних працівників, шкільних психологів і створення безпечного, доброзичливого середовища — є ключовими чинниками подолання соціальної вразливості підлітків. У сучасному суспільстві молодь усе частіше стикається з низкою серйозних викликів — зокрема, з тиском з боку однолітків, булінгом, проблемами формування самооцінки, емоційною нестабільністю. У зв'язку з цим особливого значення набуває надання комплексної підтримки, що включає не

лише емоційно-психологічний супровід, а й практичну допомогу у подоланні життєвих труднощів [24].

Одним із пріоритетних напрямів формування сприятливого середовища є впровадження інклюзивного підходу в освітній процес. Інклюзивна освіта спрямована на забезпечення рівного доступу до навчання для всіх учнів — незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, життєвих обставин чи соціального статусу. Це охоплює як фізичну доступність, так і адаптацію змісту навчальних програм, методів викладання, форм комунікації між учнями й педагогами. Такий підхід враховує когнітивні, емоційні й соціальні особливості розвитку кожної дитини та сприяє розкриттю її потенціалу.

Важливою складовою психолого-педагогічного супроводу є індивідуальні консультації з психологами. Цей формат взаємодії дозволяє підліткам глибше усвідомлювати власні емоції, опрацьовувати внутрішні конфлікти, формувати адаптивні стратегії поведінки. Групові форми роботи — тренінги, обговорення, психоосвітні заняття — сприяють розвитку соціальних навичок, комунікації, вмінню конструктивно вирішувати конфлікти.

Окрему увагу слід приділяти програмам запобігання булінгу. Вони мають формувати у шкільному колективі атмосферу взаємної поваги, толерантності, емпатії та психологічної безпеки. Створення такого середовища дає змогу кожному учневі відчувати себе захищеним, прийнятим і включеним до спільноти [33].

Підлітки є однією з основних цільових груп у сфері соціальної роботи. Вони потребують не лише індивідуалізованого підходу, а й створення умов для розкриття їхнього потенціалу. Серед ключових потреб підлітків варто виокремити:

- потребу у безпеці, довірі, емоційній підтримці та відчутті приналежності;
- допомогу в адаптації до соціального середовища, зменшення рівня конфліктності у спілкуванні з дорослими й ровесниками;

- розвиток креативності, гнучкості мислення, здатності до самовираження та формування нового соціального досвіду.

У таких ситуаціях соціальний працівник виконує роль посередника між родиною, школою та підлітком, допомагаючи гармонізувати стосунки та подолати соціальні труднощі. Його діяльність будується за чітким алгоритмом. Першим етапом є діагностика ситуації — аналіз обставин за допомогою спостереження, бесід, опитувань, анкетування та вивчення наданих характеристик. Далі відбувається корекційна робота, яка передбачає надання допомоги у складних обставинах, формування навичок саморегуляції, розвиток особистісних ресурсів. Наступним кроком є профілактика, спрямована на запобігання повторенню подібних проблем у майбутньому. У цьому контексті застосовуються індивідуальні й групові консультації, просвітницька робота, тренінгові заняття [47].

Отже, ефективна соціальна робота з підлітками передбачає поєднання професійної компетентності, емпатії, гнучкості у підходах і націленості на довгостроковий розвиток особистості.

1.2. Сутність, особливості та фактори деструктивної поведінки у підлітків в закладах освіти

Підлітковий вік є складним і водночас ключовим етапом у становленні особистості. У цей період дитина переживає глибокі фізіологічні, психологічні та соціальні зміни, що нерідко супроводжуються емоційною нестабільністю, прагненням до самостійності та відчуженням від авторитетів. На тлі цих процесів у деяких підлітків можуть виникати прояви деструктивної або девіантної поведінки.

Досить часто зразкові й слухняні діти в підлітковому віці демонструють різкі зміни характеру, виявляючи протестну або навіть небезпечну поведінку. Їхні дії можуть мати імпульсивний, непередбачуваний характер або навпаки — свідчити про початок формування сталої моделі

деструктивної поведінки. Виявлення таких змін на початковому етапі є складним завданням для дорослих, адже як батьки, так і педагоги нерідко ігнорують або не помічають тривожні сигнали [26].

Проблематика девіантної поведінки неповнолітніх є багатогранною, і на неї впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Серед внутрішніх: особливості характеру, емоційна нестійкість, психологічна травмованість, когнітивні викривлення. До зовнішніх факторів належать негативний вплив однолітків, соціальна дезадаптація, конфлікти у родині, досвід насильства, булінгу, відсутність позитивних моделей поведінки [41].

Значний внесок у дослідження девіантної поведінки підлітків зробили А. Бандура, Г. Беккер, А. Маслоу, Р. Мертон, Г. Салліван та інші вчені. Так, О. Петринін та А. Печенюк пропонують вживати термін «девіантна злочинна поведінка», що, на їхню думку, відповідає сучасним тенденціям соціального розвитку, які супроводжуються примітивізацією свідомості, зростанням агресії, цинізму та жорстокості серед неповнолітніх [1, с. 37].

Підлітки рідко самостійно усвідомлюють зміну власної поведінки, особливо якщо вона є відповіддю на глибоко травмуючі ситуації. Вплив стресогенних факторів — порушення особистих кордонів, психологічне або фізичне насильство, соціальна ізоляція — може провокувати вживання алкоголю, психоактивних речовин, агресивну поведінку, правопорушення.

О.Борисова [7] та В.Шевченко [8] у своїх працях підкреслюють, що девіантна поведінка, як правило, має стійкий і повторюваний характер, що вказує на її закріплення як поведінкової моделі. Вона характеризується соціально-деструктивним спрямуванням — порушенням моральних і правових норм, негативним впливом на соціальне середовище, поглибленням процесів соціальної дезадаптації.

Один із ключових критеріїв девіантної поведінки — це свідоме або несвідоме неприйняття усталених норм, що відображає опозиційне ставлення до вимог суспільства [4]. Також така поведінка часто не відповідає віковим

та гендерним характеристикам, що свідчить про порушення процесу соціалізації та вихід за межі нормальних вікових відхилень.

Під деструктивною поведінкою розуміють систему вчинків, що мають руйнівний характер — спрямованих як на зовнішнє середовище (інших людей, соціальні інститути, об'єкти матеріального світу), так і на себе (власне здоров'я, добробут, життя). Така поведінка може проявлятися через гнів, агресію, прагнення до самознищення або заподіяння шкоди оточенню.

Ц. Короленко та Т. Донських у своїх дослідженнях пропонують класифікацію деструктивної поведінки, згідно з якою виділяються дві основні форми:

- Зовнішня деструктивна поведінка, яка включає адиктивні прояви (алкоголізм, наркоманія тощо), агресивні дії, правопорушення, насильство.
- Внутрішня деструктивна поведінка, що проявляється у формі аутоагресії, самоушкодження, депресії, суїцидальних думок і дій.

Такий розподіл дає змогу краще розуміти глибину проблеми та обирати адекватні методи соціальної профілактики й інтервенції.

Деструктивна поведінка в підлітковому віці може мати як зовнішній, так і внутрішній вектор спрямованості. Внутрішня деструктивна поведінка характеризується автодеструктивною спрямованістю і зазвичай проявляється у формі самозаподіяння шкоди або суїцидальних думок. Її метою часто є несвідома спроба порушити прийняті в суспільстві моральні, етичні або культурні норми, а також знайти вихід з глибокого внутрішнього конфлікту [6].

Водночас підлітки з проявами деструктивної поведінки можуть становити загрозу не лише для себе, а й для соціального середовища. Зовнішня деструктивна поведінка реалізується через агресивні або девіантні дії, серед яких найпоширенішими є:

- вандалізм — пошкодження або знищення об'єктів інфраструктури, історичних пам'яток, а також нанесення непристойних графіті;

- булінг і провокування конфліктів;
- бродяжництво;
- жорстоке поводження з тваринами;
- хуліганство, фізичне насильство, крадіжки, інші протиправні дії.

Внутрішньо спрямована деструктивна поведінка проявляється через дії, що завдають шкоди власному організму та психоемоційному стану. Такі дії можуть мати короточасний компенсаторний ефект (відчуття полегшення, задоволення), але зрештою поглиблюють деструктивні процеси. Основні форми:

- розлади харчової поведінки (анорексія, булімія, переїдання);
- пошук екстремальних відчуттів (паркур у небезпечних місцях, ризиковані ігри);
- зловживання алкоголем, наркотиками, тютюнопалінням;
- аутоагресія (порізи, випалювання, нанесення тілесних ушкоджень);
- спроби суїциду;
- відсутність контролю у статевому житті (часта зміна партнерів, проституція, насильницькі дії).

Згідно з дослідженнями О. Адамович, Л. Даукші, Ю. Клейберга, деструктивна поведінка є багатофакторним явищем, яке потребує системного аналізу та класифікації причин. Серед дослідників, що працювали над структуризацією причин, також варто відзначити О. Безпалько, О. Ворону, А. Капську, В. Оржеховську, М. Фіцулу [27].

Зазначені автори виділяють кілька основних груп чинників, що сприяють формуванню деструктивної поведінки:

- Соціально-економічні чинники — низький рівень життя, економічна нестабільність, безробіття, обмежений доступ до якісної освіти, соціальна ізоляція.

- Соціально-педагогічні чинники — дисфункційність сім'ї, педагогічна занедбаність, відсутність позитивних ролевих моделей, брак підтримки з боку дорослих.
- Соціально-культурні чинники — зниження впливу традиційних цінностей, дезорієнтація у соціальних ролях, вплив масової культури.
- Психологічні чинники — травматичний досвід, емоційна нестійкість, дефіцит навичок саморегуляції, конфлікти у взаємодії з близькими.
- Біологічні чинники — спадкові особливості, рівень збудливості нервової системи, особливості темпераменту, схильність до імпульсивних реакцій.

Узагальнена характеристика чинників, що зумовлюють деструктивну поведінку підлітків, подана в таблиці 1.1.

Таблиця 1. 1.

Чинники деструктивної поведінки підлітків

Група чинників	Зміст чинників	Приклади прояву
Індивідуально-психологічні	Емоційна нестійкість, імпульсивність, низький рівень самоконтролю, травматичний досвід, схильність до ризикової поведінки	Підвищена дратівливість, імпульсивні реакції, суїцидальні думки, самоушкодження
Сімейні	Конфлікти в родині, гіперопіка, дефіцит уваги, насильство, негативний приклад батьків, відсутність одного з батьків	Ізоляція, агресія до однолітків, наслідування девіантної поведінки дорослих
Соціально-економічні	Бідність, соціальна нерівність, криміногенне середовище, брак доступу до освіти та дозвілля	Втягнення у кримінальні компанії, участь у правопорушеннях, девіантна активність
Освітньо-виховні	Булінг, конфлікти з однолітками, несправедливість з боку педагогів, відсутність підтримки, неактуальний зміст освіти	Уникнення навчання, прогули, конфлікти з вчителями, булінг
Культурно-інформаційні	Агресивний контент у ЗМІ, кіберпросторі, соціальних мережах; популяризація девіантних моделей поведінки	Залежність від гаджетів, знецінення реальних соціальних зв'язків, агресія, інтернет-залежність

Психолого-педагогічні фактори відіграють одну з провідних ролей, оскільки охоплюють вплив інституцій соціалізації — родини, школи, закладів соціального захисту. Несприятливе емоційне середовище, нехтування потребами підлітка, відсутність підтримки у важливі моменти можуть спричинити втрату віри в дорослих та формування опозиційної поведінки [51].

До особистісних чинників належать індивідуальні цінності, сприйняття соціальних норм, здатність до критичного мислення та самоконтролю. Індивідуально-психологічні причини — це насамперед темперамент, рівень емоційної стійкості, наявність тривожних чи депресивних рис, які можуть підсилювати схильність до ризикованої або саморуйнівної поведінки.

Деструктивна поведінка учнів у закладах освіти є складним соціально-психологічним феноменом, який проявляється у формі девіацій, що порушують загальноприйняті норми та правила шкільного середовища. Подібні прояви створюють загрозу для безпеки та добробуту всіх учасників освітнього процесу та можуть мати довготривалі негативні наслідки як для самих учнів, так і для суспільства загалом [34].

До найбільш поширених форм деструктивної поведінки в закладах освіти належать булінг, агресія, девіантна поведінка та поведінкові залежності. Кожна з них має свої особливості прояву, динаміку розвитку, а також серйозні наслідки для емоційного, соціального й особистісного становлення підлітка. Зокрема, булінг являє собою систематичне приниження, залякування або психологічний і фізичний тиск на іншу особу. Цей тип поведінки має різноманітні форми: від відкритої фізичної агресії до витонченого психологічного впливу, який часто лишається непоміченим для дорослих. Його проявами можуть бути як штовхання, побиття, псування речей, так і вербальні образи, погрози, приниження, а також соціальне виключення, ігнорування, бойкот. Особливо тривожним є зростання випадків кібербулінгу, що здійснюється через електронні засоби зв'язку — соціальні мережі, месенджери, онлайн-форуми. Образливі повідомлення, поширення

неправдивої чи компрометуючої інформації, створення принизливих мемів — усе це завдає значної шкоди психоемоційному стану жертви.

Ще одним деструктивним явищем є агресивна поведінка, яка може проявлятися у вигляді вербальної чи фізичної агресії, демонстративного порушення дисципліни, неповаги до вчителів або однолітків. В основі підліткової агресії часто лежать емоційна нестабільність, фрустрованість, невміння керувати власними почуттями та незадоволена потреба в увазі, безпеці чи самоствердженні. Такі підлітки нерідко стикаються з напругою в родині, жорстоким ставленням, а також з впливом агресивного візуального чи ігрового контенту, що сприяє формуванню відповідних моделей поведінки [39].

Не менш поширеним проявом деструкції є девіантна поведінка, що охоплює різні форми соціально неприйнятної активності, які суперечать ustalеним нормам і правилам. У підлітковому середовищі це може проявлятися у вигляді пропусків занять без поважної причини, зумисного порушення дисципліни, вживання алкоголю, куріння, вандалізму або участі в асоціальних компаніях. Девіантність, як правило, є результатом недостатнього контролю з боку родини та школи, неуспішності в навчанні, відчуття несправедливості або небажання приймати авторитети. Вона може бути як спонтанною реакцією на фрустрацію, так і цілеспрямованим протестом, прагненням самовиразитися або здобути визнання в середовищі однолітків.

Окрему загрозу становлять поведінкові залежності, що стрімко поширюються в умовах цифрового суспільства. Залежність від онлайн-ігор, соціальних мереж або мобільних пристроїв поступово витісняє живе спілкування, знижує рівень критичного мислення, призводить до розсіяності уваги, порушення сну, замкненості, зниження навчальної мотивації та навіть до порушень психоемоційного стану. Поведінкові залежності часто сприймаються як нешкідливе захоплення, однак у підлітковому віці вони здатні мати руйнівні наслідки. Особливо небезпечним є поєднання

залежностей із соціальною ізоляцією, зниженим рівнем довіри до дорослих і відсутністю підтримки у складних ситуаціях [11].

Усі ці прояви деструктивної поведінки мають спільне коріння — соціальну дезадаптацію, брак конструктивного досвіду взаємодії з оточенням, незадоволені емоційні потреби. Вони нерідко поєднуються в поведінці одного підлітка, створюючи складний комплекс проблем, який вимагає системного підходу до виявлення, профілактики та корекції. Освітнє середовище, будучи важливим простором соціалізації, має не лише фіксувати порушення, а й створювати умови для формування безпечного клімату, розвитку емпатії, відповідальності та соціальних навичок. Лише за умови вчасного реагування, цілісного підходу й активної взаємодії з родиною та соціальними службами можна мінімізувати ризики та створити передумови для позитивних змін у поведінці підлітків.

Агресивна поведінка учнів може проявлятися у формі фізичних дій або вербальних атак, спричинених як особистими конфліктами, так і впливом зовнішніх чинників — насильницького виховання, дефіциту емоційної підтримки, пережитого стресу. Агресія може бути як імпульсивною, так і цілеспрямованою, слугуючи засобом захисту або помсти.

Девіантна поведінка охоплює широкий спектр порушень соціальних норм у шкільному середовищі: пропуски занять, крадіжки, хуліганство, вживання психоактивних речовин, участь у протиправних діях. Такі прояви можуть бути як ситуативними, так і стабільними, зумовленими мікросоціальним впливом чи індивідуальними особливостями.

Окрему категорію становлять залежні форми поведінки — тютюнопаління, вживання алкоголю чи наркотиків, надмірне використання гаджетів і соціальних мереж. Подібні прояви шкодять фізичному й психічному здоров'ю підлітка, знижують його соціальну адаптацію, порушують процес навчання та ускладнюють комунікацію з однолітками [39].

Деструктивна поведінка підлітків є складним соціально-психологічним явищем, що виникає під впливом взаємодії низки чинників: індивідуальних психологічних особливостей, умов родинного виховання, соціально-економічного становища, а також атмосфери у закладах освіти. Ретельне дослідження цих чинників є необхідним для глибшого розуміння причин відхилень у поведінці та для розробки ефективних профілактичних і корекційних стратегій.

Провідну роль у становленні поведінкових моделей підлітка відіграє сім'я. Саме в родинному середовищі підліток засвоює основні соціальні норми та цінності, навчається взаємодії з іншими, формує первинні уявлення про дозволене й недопустиме. Низка негативних факторів у родинному контексті здатна суттєво впливати на розвиток деструктивних моделей поведінки. До них належать: емоційна відстороненість і дефіцит уваги з боку батьків, що знижує самооцінку дитини та спричиняє почуття самотності; конфлікти та насильство в сім'ї, що призводять до внутрішніх або зовнішніх агресивних реакцій; гіперопіка або надмірна суворість, які порушують баланс між автономією й відповідальністю та спричиняють формування протестної поведінки; негативний приклад батьків із залежностями, асоціальною або протиправною поведінкою; а також розлучення або відсутність одного з батьків, що викликає дестабілізацію емоційного стану та втрату соціальних орієнтирів [40].

Не менш значущим середовищем впливу на формування деструктивної поведінки є освітній простір. Школа може бути як джерелом розвитку, так і середовищем, у якому виникають фактори ризику. До найбільш поширених з них належать булінг і міжособистісні конфлікти з боку однолітків, що провокують замкнутість, тривожність або агресію; низький рівень педагогічної взаємодії, відсутність індивідуального підходу, жорсткість або несправедливість у ставленні до учнів, що формують протестну поведінку; недостатня психологічна підтримка, що не дозволяє вчасно втрутитися в кризову ситуацію; а також перевантаженість або неактуальність навчального

змісту, що спричиняє втрату інтересу до навчання, прогули, асоціальні дії [50].

Важливим фактором ризику є також соціально-економічне становище родини та рівень добробуту суспільства. Бідність, соціальна нерівність, проживання у криміногенних районах, де поширені злочинність, наркотики, алкоголізм та безробіття, суттєво підвищують ризик девіацій. Обмежений доступ до якісної освіти, дозвілля та культурних ресурсів спонукає підлітків до пошуку альтернативних, часто деструктивних форм самореалізації. Додатково деструктивний вплив справляє сучасне медіасередовище, яке через фільми, відеоігри та соціальні мережі популяризує насильство, агресію, девіантну та асоціальну поведінку, що викривлює уявлення підлітків про морально прийнятні дії та межі.

Крім зовнішніх чинників, деструктивна поведінка тісно пов'язана з індивідуально-психологічними та біологічними особливостями особистості. До таких належать: тип темпераменту, зокрема підвищена емоційна збудливість, імпульсивність, емоційна нестійкість; низький рівень самоконтролю, труднощі з аналізом і прогнозуванням наслідків власних дій; психологічні травми, пов'язані з насильством, приниженням або соціальним відторгненням; а також схильність до ризикової поведінки, що спонукає до небезпечних експериментів, часто без усвідомлення можливих наслідків[27].

Таким чином, деструктивна поведінка підлітків є результатом багатофакторного впливу, де взаємодіють соціальні, родинні, освітні, економічні та особистісні чинники. Її подолання та профілактика вимагають комплексного, системного та міждисциплінарного підходу, що включає узгоджену роботу батьків, педагогів, соціальних працівників, психологів і ширшого соціального середовища задля створення безпечного та підтримувального простору, який сприятиме гармонійному розвитку підлітків як повноцінних членів суспільства.

1.3. Ключові аспекти соціальної профілактики деструктивної профілактики підлітків у закладах освіти

Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти є одним із стратегічних напрямів діяльності сучасної школи. Її основна мета полягає в попередженні негативних форм поведінки, створенні безпечного освітнього середовища, а також у забезпеченні умов для повноцінного розвитку особистості. У контексті зростання проявів булінгу, агресії, девіацій, залежностей та соціального відторгнення роль профілактики набуває особливого значення, оскільки від своєчасного реагування та превентивних заходів залежить як емоційний комфорт самих учнів, так і загальний мікроклімат у навчальному закладі [46].

Комплексний підхід до профілактики передбачає роботу не лише з зовнішніми проявами деструктивної поведінки, а й з глибинними причинами, що обумовлюють виникнення девіацій. Йдеться про психологічні, сімейні, соціальні й комунікативні чинники, які формують поведінкові патерни підлітка. Ефективна профілактична робота базується на принципах раннього виявлення ризиків, активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, міжвідомчої співпраці та використання сучасних форм виховної і психокорекційної діяльності. Вона передбачає створення емоційно безпечного шкільного середовища, у якому встановлюються довірливі стосунки між учнями, педагогами та адміністрацією. Така атмосфера позитивно впливає на формування внутрішнього психологічного балансу, відчуття прийняття та безпеки.

Важливим компонентом профілактичної роботи є раннє виявлення дітей, які належать до груп ризику. Це досягається шляхом спостережень, індивідуальних бесід, анкетувань, а також активної участі шкільного психолога у моніторингу стану учнів. Окрему увагу слід приділяти запобіганню проявам насильства та булінгу, що реалізується через проведення тренінгів, виховних занять, інтерактивних програм і тематичних

заходів, спрямованих на розвиток навичок мирного співіснування та формування культури взаємоповаги. Профілактика також охоплює розвиток соціальних компетентностей учнів — умінь спілкуватися, розв'язувати конфлікти, управляти емоціями, діяти в команді, аналізувати поведінкові наслідки [44].

Не менш важливою складовою є робота з родинами. Вона включає проведення консультацій, просвітницьких заходів для батьків, залучення їх до процесу виховання і розвитку дитини, що дозволяє формувати єдину виховну позицію та підвищує ефективність профілактичних дій. Значну роль у створенні мережі підтримки відіграє міжвідомча взаємодія — зокрема, співпраця освітніх установ із соціальними службами, правоохоронними органами, медичними установами, громадськими організаціями. Завдяки такій координації дій підлітки, які потрапили в складні життєві обставини, отримують комплексну підтримку, що включає психологічну, правову, соціальну та емоційну допомогу [43].

Соціальна профілактика деструктивної поведінки підлітків у навчальних закладах виконує не лише запобіжну функцію, а й виступає важливим чинником формування зрілої особистості, здатної до конструктивної взаємодії в соціальному середовищі. Такий підхід ґрунтується на системному аналізі проблем поведінки учнів і передбачає багаторівневу організацію профілактичної роботи. Залежно від характеру і глибини ризиків, профілактична діяльність реалізується на трьох взаємопов'язаних рівнях: первинному, вторинному та третинному.

Первинна профілактика охоплює всю шкільну спільноту і передбачає створення таких умов, які мінімізують імовірність формування деструктивної поведінки. Йдеться про забезпечення інформування учнів щодо негативних наслідків агресії, булінгу, вживання психоактивних речовин, а також розвиток емоційної компетентності, навичок саморегуляції, стресостійкості, здатності розпізнавати і виражати власні емоції. Значну роль відіграє залучення підлітків до позашкільної активності — гуртків, спортивних

секцій, творчих і волонтерських проєктів, які сприяють формуванню позитивної самооцінки та здорових соціальних зв'язків.

Вторинна профілактика передбачає цілеспрямовану роботу з тими підлітками, які вже демонструють ознаки ризикованої поведінки. Йдеться про підвищену агресивність, емоційну нестабільність, замкнутість або прояви девіацій. У цьому випадку необхідною є індивідуальна і групова психолого-педагогічна підтримка, яка дозволяє опрацювати причини проблемної поведінки, допомагає учневі сформуванню безпечніші способи реагування, відновити внутрішній баланс. Участь соціального педагога, психолога, класного керівника є критично важливою для своєчасного виявлення змін у поведінці та запобігання подальшій ескалації проблем.

Третинна профілактика зосереджена на роботі з підлітками, які вже мають досвід деструктивної поведінки — участь у бійках, правопорушеннях, залежностях або інших небезпечних формах девіації. Завданням на цьому рівні є ресоціалізація таких учнів і відновлення їх здатності до конструктивної взаємодії. Це передбачає реалізацію програм, спрямованих на повернення до здорового стилю життя, формування мотивації до змін, залучення до груп взаємодопомоги, а також активну участь соціальних працівників, психологів, медичних і правових фахівців [33].

У таблиці 1.2. систематизовано основні рівні профілактики деструктивної поведінки підлітків, їх характеристики та відповідні профілактичні заходи.

Особлива роль у реалізації цих завдань належить школі як провідній соціальній інституції, що виступає основним середовищем соціалізації молоді. Ефективність профілактичної роботи значною мірою залежить від рівня фахової підготовки педагогічного персоналу, готовності до співпраці з психологічною службою, а також від наявності в закладі атмосфери довіри, безпеки, відкритості та поваги. Шкільна профілактика не може обмежуватися формальними заходами — вона повинна бути інтегрованою у повсякденне шкільне життя, охоплювати як навчальний процес, так і позаурочну

діяльність, передбачати індивідуалізований підхід до кожного учня. Особливо важливо забезпечити умови для раннього виявлення проблемної поведінки, що дозволяє своєчасно впровадити заходи корекції.

Таблиця 1.2.

Рівні профілактики деструктивної поведінки підлітків

Рівень профілактики	Характеристика	Основні заходи
Первинна профілактика	Спрямована на всіх підлітків. Формує позитивне середовище, здорову самооцінку, соціальні навички та відповідальну поведінку	Тренінги з емоційного інтелекту, просвітницькі програми, гуртки, спортивні секції
Вторинна профілактика	Орієнтована на групи ризику. Включає діагностику, психолого-педагогічну допомогу, роботу з факторами, що можуть призвести до девіацій	Індивідуальні консультації, групові заняття, супровід дітей з груп ризику
Третинна профілактика	Адресована підліткам з уже наявною деструктивною поведінкою. Передбачає ресоціалізацію, запобігання рецидивам, емоційно-поведінкову корекцію	Ресоціалізаційні програми, наставництво, підтримка з боку фахівців, групи взаємодопомоги

Формування позитивної шкільної культури, яка заснована на принципах недискримінації, взаємоповаги й толерантності, використання інтерактивних методів навчання, спрямованих на розвиток соціальних навичок і критичного мислення, є основою для ефективного запобігання деструктивним проявам. Значущим елементом цієї системи є впровадження наставництва — коли старші учні або вчителі надають підтримку підліткам із груп ризику, допомагаючи їм адаптуватися до освітнього середовища та побудувати позитивні соціальні взаємозв'язки.

Деструктивна поведінка, яка спостерігається серед підлітків, є серйозною загрозою як для самих підлітків, так і для їхнього найближчого соціального оточення й суспільства загалом. Ігнорування проблеми або запізніле реагування з боку дорослих на початкові сигнали такої поведінки нерідко призводить до тяжких наслідків, серед яких — психологічні зриви, наркотична або алкогольна залежність, суїцидальні тенденції. Тому профілактика деструктивної поведінки розглядається як система

превентивних дій, що має на меті зменшення впливу чинників ризику та недопущення формування глибоких поведінкових девіацій [23].

Ефективність таких заходів залежить від здатності фахівців усвідомлювати глибинну природу соціалізації підлітків, яка включає формування внутрішніх моральних орієнтирів, засвоєння етичних норм і становлення ціннісних уявлень. У цьому процесі визначальне значення мають ключові соціальні інститути — сім'я і школа, адже саме тут закладаються основи поведінки майбутнього громадянина.

Профілактична діяльність розгортається на трьох рівнях. Перший рівень передбачає універсальні превентивні заходи, спрямовані на всіх без винятку підлітків, незалежно від наявності ризиків. Така діяльність включає формування здорового способу життя, розвиток відповідального ставлення до власної поведінки та укріплення позитивного світогляду. На цьому етапі важливим є створення сприятливого соціального клімату в навчальному закладі, де домінує атмосфера довіри, безпеки та поваги. Проводяться тематичні заходи, тижні психічного здоров'я, тренінги з розвитку емоційного інтелекту, заняття з профілактики булінгу, інтерактивні лекції та освітні кампанії. Такий підхід формує в учнів систему цінностей, засновану на повазі до інших, усвідомленні наслідків власних дій та позитивному самосприйнятті.

Другий рівень пов'язаний із виявленням дітей, які перебувають у зоні ризику внаслідок негативного соціального оточення, психологічної вразливості або несприятливих життєвих обставин. Це можуть бути підлітки з неповних або неблагополучних сімей, діти, які стали свідками або жертвами насильства, мають досвід переміщення чи проживають у соціально незахищених умовах. На цьому етапі важливою є своєчасна діагностика — через спостереження, анкетування, бесіди з учнями та педагогами. Профілактична робота на цьому рівні має індивідуальний характер і часто проводиться у формі психологічного консультування, соціального патронажу, корекційних програм, що допомагають адаптуватися, подолати

кризові стани й розвинути ефективні стратегії саморегуляції. Важливим інструментом виступає наставництво — підтримка з боку значущого дорослого, який здатен стати прикладом для наслідування та емоційною опорою.

Третій рівень орієнтований на тих підлітків, які вже мають досвід деструктивної поведінки — від правопорушень до залежностей. Завданням цього етапу є недопущення рецидивів, подолання наслідків руйнівних дій, а також активізація внутрішніх ресурсів особистості з метою повернення до конструктивної моделі поведінки. Робота з цією категорією потребує участі мультидисциплінарних команд: соціальних працівників, психологів, психотерапевтів, ювенальних поліцейських, фахівців із наркологічної допомоги тощо. Застосовуються відновні практики, реабілітаційні програми, індивідуальні плани підтримки та супроводу. Особливу увагу приділяють розвитку саморефлексії, мотивації до змін, підвищенню впевненості у власних силах та відновленню соціальних зв'язків — у родині, серед однолітків, у шкільному колективі. Важливо, щоб підліток відчував, що його не засуджують, а підтримують, що його минуле не визначає майбутнє.

Зазначена трирівнева система соціальної профілактики дозволяє забезпечити комплексну, диференційовану та ефективну підтримку підлітків на різних етапах розвитку та за різного ступеня ризику. Вона сприяє не лише зниженню проявів деструктивної поведінки, а й створенню умов для всебічного розвитку молодшої особистості, її інтеграції в безпечне, підтримувальне соціальне середовище.

Ключовим компонентом профілактики виступає зміцнення у підлітка позитивної самооцінки, підтримка його впевненості у власних силах, формування соціально відповідальної позиції, мотивації до саморозвитку та здатності до усвідомленого вибору. Успішність профілактичної роботи забезпечується за умови одночасного охоплення двох груп учасників — самих підлітків та дорослих, що включає педагогічний колектив і батьківське середовище. Соціально-психологічна профілактика зосереджується на

наданні підліткам професійної психологічної допомоги, стабілізації їхнього емоційного стану, подоланні тривожності, агресивності, сором'язливості, а також розв'язанні міжособистісних конфліктів. Психокорекційна робота виконується, насамперед, шкільним психологом і соціальним педагогом у співпраці з іншими фахівцями [20].

Паралельно реалізується соціально-педагогічний вектор, що охоплює побудову ефективної комунікації між учнями, родиною та педагогами. Його мета полягає у запобіганні домашньому насильству, шкільному цькуванню та формуванні у підлітків моделей поведінки, заснованих на соціально прийнятних цінностях. З огляду на практичні потреби, дослідники й фахівці виокремлюють три взаємопов'язані підходи до профілактики. Перший з них орієнтований на своєчасне усунення чинників ризику — таких як домашнє насильство, соціальна ізоляція, знецінення з боку однолітків, які потенційно можуть призвести до агресії чи девіацій. Другий підхід базується на виявленні й активному розвитку особистісних ресурсів підлітка, зокрема його стресостійкості, соціальних навичок, вміння відповідально приймати рішення, конструктивно долати труднощі та комунікувати без конфліктів. Йдеться також про розвиток позитивних якостей, таких як охайність, ввічливість, старанність, що сприяють формуванню позитивного образу себе.

Третій підхід акцентує увагу на необхідності створення безпечного освітнього середовища, у якому підліток відчуває підтримку, прийняття та психологічну захищеність. Важливу роль тут відіграє сім'я, що виступає головним джерелом первинної соціалізації. Саме завдяки родинній підтримці та відкритому педагогічному супроводу можливе формування свідомої особистості, здатної опиратися деструктивним впливам та обирати конструктивну життєву стратегію [17].

Соціальний працівник у навчальному закладі відіграє ключову роль у системі попередження деструктивної поведінки серед підлітків, оскільки саме він реалізує міждисциплінарний підхід у співпраці з учнями, їхніми родинами, педагогічним колективом та представниками громади. Його

діяльність спрямована на подолання негативних соціальних явищ, підтримку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, та створення умов, необхідних для їхньої ефективної соціалізації. У разі виявлення ознак деструктивної поведінки підлітка соціальний працівник має забезпечити діагностичне залучення інших фахівців, зокрема психолога й соціального педагога, з метою проведення первинної оцінки стану дитини, а також організувати взаємодію з батьками або особами, що їх замінюють, для вироблення спільної стратегії виховної підтримки. Водночас важливо своєчасно інформувати адміністрацію навчального закладу про ситуацію задля ухвалення управлінських рішень.

Професійна діяльність соціального працівника розгортається у кілька послідовних етапів. На етапі діагностики спільно з фахівцями аналізується психофізичний, педагогічний і соціальний стан підлітка, оцінюється рівень його мотивації, соціального інтересу, емоційної стабільності, а також наявність критичних емоційних проявів [13]. Далі розпочинається процес проектування взаємодії, який передбачає налагодження довірливих стосунків із підлітком, формування у нього здатності до самоаналізу, осмислення причин складної ситуації та розробку реалістичних, конструктивних шляхів її вирішення. Успішність практичної реалізації залежить від злагодженої роботи між фахівцями, відповідального розподілу функцій та створення умов емоційної безпеки для підлітка. Особливе значення мають як аналіз його соціального оточення, так і формування в нього нових моделей поведінки, спрямованих на конструктивну взаємодію. Додатковим ресурсом корекції виступає залучення підлітка до колективної діяльності, що має соціальну значущість, де він може задовольнити потребу в самоствердженні без шкоди для себе чи оточення. Заключним етапом є оцінка ефективності проведеної роботи, яка реалізується через аналіз змін у поведінці підлітка, його особистісному зростанні, здатності до рефлексії та формулювання нових життєвих орієнтирів.

Комплексний підхід у профілактиці деструктивної поведінки є передумовою ефективності, адже охоплює співпрацю ключових соціальних інститутів — сім'ї, освітніх установ і громади. Кожен із них виконує унікальну функцію, формуючи цілісну систему підтримки особистості в її розвитку. Сім'я виступає базовим осередком первинної соціалізації, у якому формуються перші уявлення про добро і зло, прийнятні моделі поведінки, а також закладаються засади емоційного реагування на складні життєві обставини. Нестача підтримки, конфліктність у родинному колі чи авторитарний стиль виховання часто провокують формування девіацій, натомість теплі стосунки, взаємна довіра й емоційна відкритість суттєво знижують ризики [18].

Школа як середовище інтенсивної соціалізації молоді виконує не лише освітню, а й виховну функцію. Саме тут підліток набуває досвіду взаємодії з авторитетами, однолітками, вчиться бути частиною колективу, опановує соціальні ролі. Успішна профілактика в навчальних закладах базується на створенні позитивного шкільного клімату, що унеможливорює насильство та приниження, та забезпеченні умов для розвитку таких якостей, як відповідальність, повага, емпатія. Значну роль відіграє запровадження програм соціально-емоційного навчання, які спрямовані на формування емоційної компетентності, навичок конструктивної взаємодії та саморегуляції. Важливою умовою є застосування інтерактивних методів навчання, які сприяють активному залученню учнів у навчальний процес, розвитку критичного мислення та командної роботи [52].

Профілактична діяльність має бути гнучкою та відповідати реальним запитам учнів. Це означає, що зміст і методи мають бути адаптовані до вікових та індивідуальних особливостей, урахувати інтереси, гендерні аспекти та соціальний контекст. Ефективними є ті освітні програми, що відображають реальні потреби підлітків та дають їм практичні інструменти для безпечної поведінки. Прикладом таких ініціатив в Україні є курс «Вчимося жити разом», який орієнтований на розвиток соціальних навичок, а

також освітня програма з профілактики ВІЛ/СНІДу й формування здорового способу життя, інтегрована у навчальний предмет «Основи здоров'я». Реалізація таких курсів вимагає високого рівня професійної підготовки педагогів, які повинні володіти методичними підходами, знати вікову специфіку розвитку, застосовувати інтерактивні методи та вміти працювати з різними категоріями учнів. Для сталості та результативності програм необхідна підтримка адміністрації, педагогічного колективу та батьків, а також системний моніторинг ефективності впроваджених заходів із можливістю їх вдосконалення.

Висновок до першого розділу

У першому розділі було розглянуто теоретичні та методологічні засади вивчення деструктивної поведінки підлітків, проаналізовано її природу, форми прояву, чинники виникнення та механізми соціальної профілактики в умовах освітнього середовища. Особлива увага приділялася ролі сім'ї, школи та соціального працівника як ключових суб'єктів впливу на формування поведінкових моделей підлітків.

Теоретичний аналіз дозволив систематизувати сучасні підходи до профілактики деструктивної поведінки, визначити принципи, рівні та інструменти її реалізації, а також обґрунтувати необхідність комплексної взаємодії всіх учасників виховного процесу.

Узагальнення наукових положень і практичних аспектів профілактичної діяльності дало змогу перейти до наступного етапу дослідження — вивчення ключових характеристик деструктивної поведінки підлітків в умовах закладу освіти, розробки програми соціальної профілактики та її реалізації в практичній площині, що детально висвітлено у другому розділі.

РОЗДІЛ II.

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

2.1. Дослідження ключових аспектів деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти

На основі здійсненого теоретичного аналізу деструктивної поведінки підлітків та соціальних механізмів її профілактики було організовано емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення поширених форм деструктивних проявів, визначення їхніх причин і вивчення ставлення учнів до профілактичної роботи у закладах освіти.

Дослідження ключових аспектів деструктивної поведінки підлітків проводилося на базі Одеського педагогічного фахового коледжу. Об'єктом дослідження стали здобувачі освіти I–II курсів, які перебувають у важливому перехідному етапі особистісного становлення та соціалізації.

Для збору емпіричних даних були використані методи анкетування, а також неформалізовані бесіди з підлітками. Вибіркова сукупність склала 20 осіб, що дозволило отримати узагальнену картину поширеності деструктивної поведінки та ставлення підлітків до профілактичної роботи. Опитування охоплювало питання щодо досвіду переживання агресії, конфліктів, булінгу, участі в девіантних практиках, а також рівня довіри до педагогів і соціальних працівників.

Отримані результати стали підґрунтям для розробки подальшої програми профілактики деструктивної поведінки в умовах закладу освіти.

Метою дослідження є аналіз проявів деструктивної поведінки у підлітковому середовищі, з'ясування основних факторів ризику, що сприяють девіаціям, та оцінка ефективності наявних профілактичних заходів з боку школи та соціальних інститутів.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі ключові завдання дослідження:

— розробити методику вивчення психологічних характеристик деструктивної (зокрема агресивної) поведінки підлітків та загальних особливостей їхнього соціального функціонування в умовах освітнього середовища;

— створити та реалізувати програму профілактики та корекції деструктивної поведінки підлітків із подальшою оцінкою її ефективності;

— визначити практичні шляхи подолання та попередження проявів деструктивної поведінки, орієнтуючись на особистісні, соціальні та психологічні чинники.

Основним припущенням дослідження стало твердження, що ефективність усунення проявів деструктивної поведінки підлітків, зокрема агресії, значно підвищується за умови реалізації цілісної корекційної програми, яка базується на системному впливі на емоційно-вольову сферу, особистісні риси та соціальні навички підлітків. Для досягнення мети, реалізації завдань та перевірки гіпотези було розроблено програму дослідження, яка передбачала використання комплексу теоретичних та емпіричних методів, спрямованих на всебічне вивчення проблеми.

Серед теоретичних методів, що були використані, слід виокремити аналіз, порівняння, узагальнення та систематизацію наукових джерел, що дозволило сформулювати теоретичну базу для побудови емпіричної частини дослідження. На емпіричному рівні були застосовані методи психолого-педагогічного експерименту, аналізу продуктів діяльності підлітків, спостереження, індивідуальних та групових бесід, психодіагностичні методики, психокорекційні прийоми, а також методи математичної статистики для обробки та перевірки достовірності результатів.

Дослідження здійснювалося у три етапи. На першому етапі проведено теоретичний аналіз проблеми деструктивної поведінки підлітків, окреслено її актуальні прояви, сформульовано мету, завдання, гіпотезу та обрано

інструментарій для емпіричного вивчення. Другий етап був присвячений практичному дослідженню психологічних чинників, що лежать в основі деструктивної поведінки, а також розробці й апробації програми психокорекційного впливу, спрямованої на зменшення агресивних проявів. Після завершення програми було здійснено оцінку її ефективності з використанням методів кількісного та якісного аналізу. Третій етап передбачав узагальнення отриманих результатів, їх інтерпретацію відповідно до поставленої мети, а також підтвердження або спростування висунутої гіпотези. Завершальним кроком стало оформлення підсумкових висновків і рекомендацій щодо вдосконалення профілактичної роботи з підлітками в умовах освітнього закладу.

У межах практичної частини дослідження було використано низку психодіагностичних інструментів, які дали змогу комплексно вивчити особливості деструктивної поведінки підлітків, її внутрішні чинники та характерні прояви в освітньому середовищі. Зокрема, було застосовано опитувальник А. Басса та А. Даркі, методику Q-сортування тенденцій поведінки в групі, а також проєктивний інструмент «Тест егоцентричних асоціацій» (ТЕА).

Методика Басса-Даркі нині є одним із провідних інструментів для оцінювання рівня агресивності у підлітків, оскільки дозволяє встановити взаємозв'язок між поведінковими проявами, мотивацією та емоційними станами. Під час обробки результатів враховуються кілька шкал, кожна з яких висвітлює окремий аспект агресивності. Зокрема, фізична агресія охоплює пряме застосування сили до інших; непряма агресія проявляється у вигляді соціально неприйнятної поведінки, яка хоч і не спрямована безпосередньо, але порушує гармонію соціального простору. Шкала роздратування фіксує схильність до частих негативних емоційних реакцій, навіть за незначних подразників. Негативізм відображає протестну або опозиційну поведінку як у формі пасивного, так і активного спротиву. Ворожість трактується як внутрішня недовіра, підозрілість і образливість.

Вербальна агресія включає використання мовленнєвих форм тиску — підвищеного тону, критики, погроз. Окремо вивчається шкала почуття провини, яка може бути реакцією на внутрішнє переживання власної поведінки (див. Додаток А).

Наступним інструментом дослідження стала методика Q-сортування, яка була спрямована на вивчення самооцінки, моделей поведінки та особистісних уявлень підлітків про себе в груповому контексті. Особливістю даного підходу є його здатність виявити не лише актуальний рівень самосприйняття, а й ідеалізовані уявлення («Я-ідеальне») та уявлення про себе «очима інших». У ході роботи учасники мали проаналізувати 60 тверджень і позначити ступінь їх відповідності особистому баченню себе. Вибір здійснювався між варіантами «так», «ні» або «сумніваюся». Такий підхід дозволяє класифікувати реакції за домінуючими поведінковими тенденціями та їхніми полярностями, а також визначити рівень вираженості кожної з них. Методика забезпечила цінну інформацію про здатність підлітків до соціальної адаптації, їхній рівень комунікативності, схильність до співпраці або конфліктності.

Третій інструмент — проєктивна методика «Тест егоцентричних асоціацій» (ТЕА) — застосовувався з метою вивчення рівня егоцентричності як особистісної риси, що визначає ступінь зосередженості особи на власному внутрішньому світі, потребах та інтересах. Важливою характеристикою методики є те, що респондентам не повідомляється про її справжнє призначення, що дозволяє зібрати більш щирі, неусвідомлені відповіді. Підліткам пропонувалося завершити 40 незавершених речень у довільній формі. Основна вимога полягала у тому, щоб записувати першу відповідь, яка спадає на думку, без попереднього аналізу, що дозволяло виявити спонтанні реакції та приховані емоційно-ціннісні установки (див. Додаток В).

Застосування комплексу зазначених методик дозволило отримати повну картину щодо характеру деструктивної поведінки підлітків, її причин і

внутрішніх суперечностей, а також стало основою для розробки подальших профілактичних заходів.

Після проведення опитування та аналізу даних за методикою А. Басса і А. Дарки вдалося виявити характерні тенденції в проявах агресивних реакцій серед юнаків і дівчат.

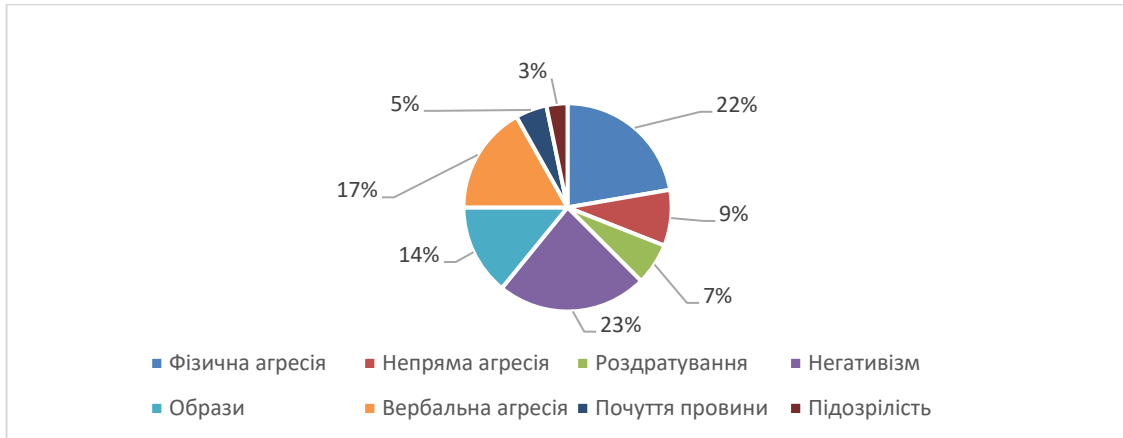

Рис.2.1. Тенденції проявів агресивних реакцій у хлопців (за методикою А. Басса й А. Дарки)

Візуальне порівняння діаграм вказує на значні відмінності в прояві агресивної поведінки між хлопцями та дівчатами. Загалом, хлопці демонструють вищі рівні фізичної агресії, що може бути пов'язано з соціальними очікуваннями та гендерними ролями, які традиційно дозволяють більшу відкритість до фізичних проявів агресії серед чоловіків. Натомість дівчата виявляють більш виражений рівень непрямой та вербальної агресії. Це може свідчити про їхню схильність уникати прямих конфліктів, надаючи перевагу формам агресії, які не вимагають відкритої конфронтації. Зокрема, високий рівень негативізму у дівчат може бути індикатором пасивно-агресивної поведінки, що викликана емоційним напруженням та обмеженими можливостями для прямого вираження негативних емоцій. Різниця в агресивних реакціях також може бути пояснена особливостями соціалізації, рівнем емоційного інтелекту та культурними нормами, що стосуються прийнятності агресивної поведінки для різних статей.

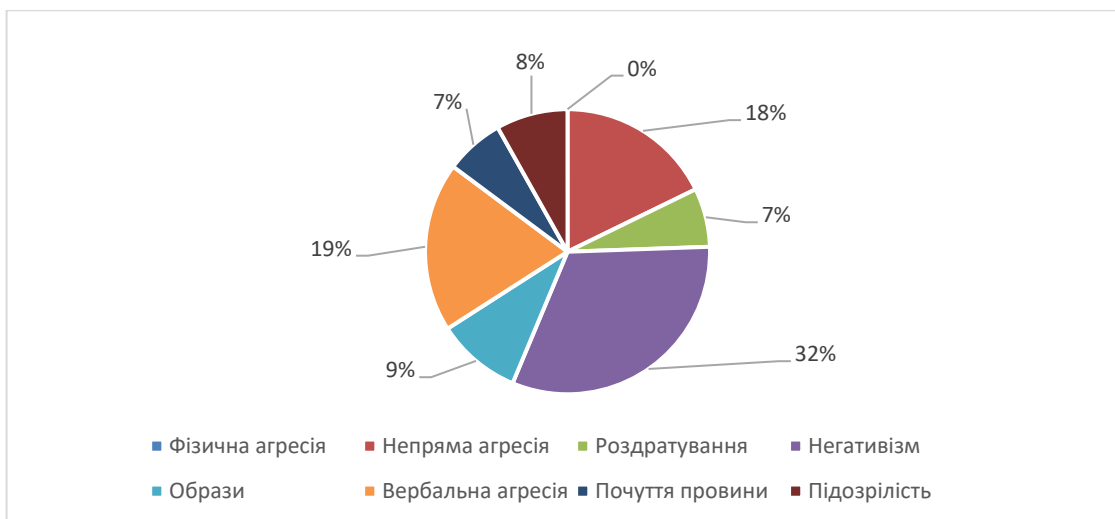

Рис. 2.2. Тенденції проявів агресивних реакцій у дівчат (за методикою А. Басса й А. Дарки)

Аналіз відповідей, отриманих внаслідок опитування, дав змогу виявити основні форми агресивних реакцій, характерних для підлітків. Зокрема, серед найпоширеніших типів агресії були зафіксовані фізична та вербальна агресія, образливість, непряма агресія, а також прояви негативістської поведінки. При цьому було виявлено статеві відмінності у домінуючих формах агресивних реакцій: у хлопців найбільш вираженими були фізична агресія та негативізм, тоді як дівчата частіше демонстрували вербальну агресію та схильність до образ.

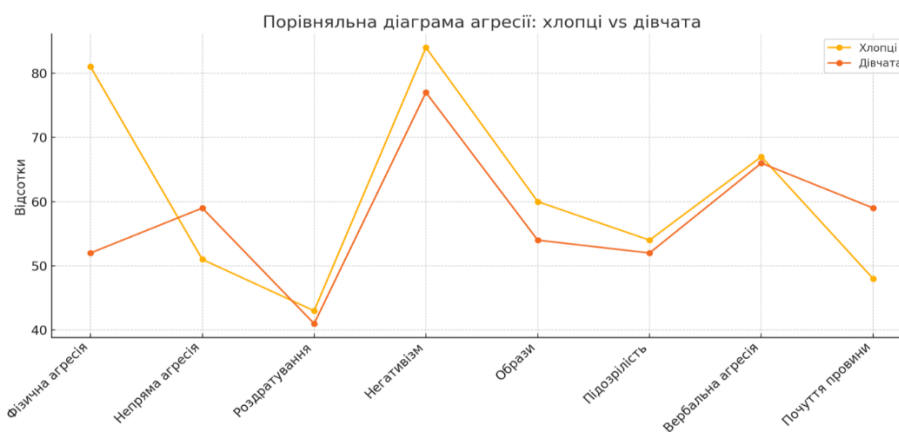

Рис.2.3. Порівняльна діаграма агресії дівчат та хлопців

Другою методикою дослідження стало Q-сортування поведінкових тенденцій у групі. Аналіз результатів, отриманих за допомогою цього інструменту, дав змогу сформулювати ряд висновків стосовно самооцінки

учасників дослідження та їх соціально-поведінкових орієнтацій у контексті групи. Зокрема, за шкалою «залежність — незалежність» було виявлено, що 60% респондентів віддають перевагу незалежному прийняттю групових норм, стандартів і морально-етичних принципів. У 27% учасників дослідження спостерігається тенденція до залежності від колективної думки. Ще 13% демонструють наявність внутрішнього конфлікту, викликаного одночасним впливом протилежних полюсів цієї тенденції.

Щодо показника товариськості, 78% респондентів виявили схильність до соціальної відкритості та комунікабельності. Водночас, у контексті конфліктної взаємодії було виявлено, що 55% опитаних демонструють прагнення уникати конфліктів, намагаючись зберегти нейтралітет і дистанціюватися під час групових суперечок. Натомість 45% досліджуваних готові приймати конфронтацію як форму поведінкової реакції.

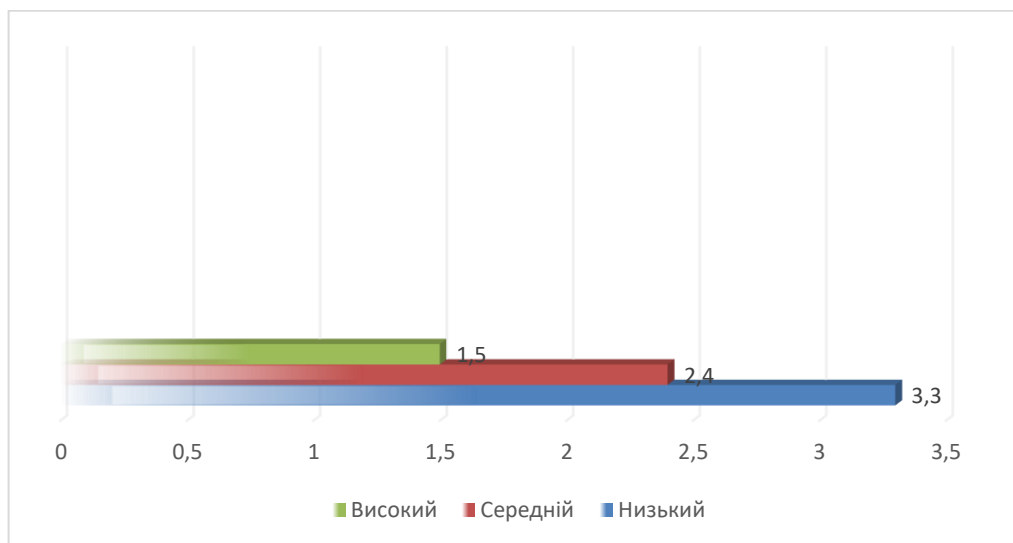

Рис. 2.4. Результати проєктивної методики «Тест егоцентричних асоціацій»

Результати, отримані за допомогою проєктивної методики «Тест егоцентричних асоціацій» (ТЕА), свідчать про різні рівні егоцентричної спрямованості серед підлітків. Зокрема, найбільша частина опитаних продемонструвала низький рівень егоцентричності — 3,3 одиниці, що може бути наслідком постійного зовнішнього тиску з боку авторитетних осіб, який стримує розвиток індивідуальності. Середній рівень егоцентричності

орієнтації, характерний для підліткового віку, становить 2,4 одиниці. Водночас, високий рівень егоцентризму виявили найменше число учасників — 1,5 одиниці, що може свідчити про надмірну зосередженість на власному «Я» у взаємодії з соціальним оточенням (див. Рис. 2.4.).

Комплексне використання ряду діагностичних методів дало змогу виявити основні форми агресивної поведінки, притаманні підлітковому віку. Найбільш вираженими серед них виявилися фізична та вербальна агресія, образливість, непряма агресія, а також негативістські реакції. Статеві відмінності також стали чітко помітними: юнаки частіше демонструють фізичну агресію та ознаки негативізму, тоді як дівчата частіше проявляють вербальну агресію та схильність до образливості.

Дослідження показало, що підлітки з агресивною поведінкою мають низький рівень саморефлексії, що вказує на їхнє обмежене усвідомлення власної особистості. У таких молодих людей спостерігаються ознаки прихованої депресії, низька стійкість до стресу, почуття ізоляції, фрустрована потреба в емоційному контакті, а також труднощі у встановленні соціальних зв'язків і загальний дефіцит адаптаційних ресурсів. Враховуючи ці результати, стає особливо важливим розробити та впровадити психокорекційну програму, спрямовану на зменшення агресивних проявів серед підлітків і формування конструктивних моделей поведінки.

2.2. Розробка програми тренінгу профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти

У межах даного дослідження було створено програму тренінгу, яка спрямована на профілактику деструктивної поведінки підлітків, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти. Розробка програми базується на інтеграції психологічних, соціально-педагогічних та етичних підходів, з урахуванням вікових особливостей підлітків, їх потреб у визнанні, самореалізації та підтримці.

Основною метою тренінгу є зниження рівня агресивних проявів та розвиток конструктивної поведінки у шкільному середовищі. Для цього враховано вплив як внутрішніх (особистісних), так і зовнішніх (соціальних) чинників, які впливають на емоційну регуляцію, соціальну адаптацію та самосприйняття підлітків. Зміни в поведінці розглядаються як поступовий процес, що включає усвідомлення проблеми, переосмислення власної поведінки, мотивацію до змін, застосування нових стратегій взаємодії та закріплення набутих навичок у повсякденній діяльності.

Програма передбачає роботу у трьох основних модулях: вступно-діагностичному, інтеграційному та підсумковому. Усі етапи реалізуються за допомогою комплексу методик, включаючи групову динаміку, арттехніки, елементи тренінгової роботи, психогімнастику, рольові ігри та вправи на розвиток емпатії й самоусвідомлення.

Перший модуль (2 заняття) спрямований на формування мотивації до участі у програмі, налагодження довірливих відносин між учасниками, виявлення домінуючих емоційних станів і рівня агресивності. У цьому блоці застосовуються техніки мобілізації уваги, релаксації, емоційного розвантаження та первинної діагностики.

Другий модуль (5 занять) передбачає корекцію агресивних реакцій, розвиток навичок самоконтролю, позитивного мислення та емоційної стабільності. Заняття містять вправи на рефлексію, моделювання конфліктних ситуацій, аналіз власних реакцій, вивчення альтернативних способів поведінки. Підлітки навчаються усвідомлено розпізнавати емоції, управляти гнівом, відстоювати свою думку без агресії та формувати здорові стосунки у групі.

Третій (Підсумковий) модуль (1 заняття) має на меті закріплення набутого досвіду та підведення підсумків. Він включає психодіагностику після проходження програми, групову дискусію щодо змін у поведінці, розвиток ціннісних орієнтацій і формування усвідомлених життєвих цілей.

Здійснюється порівняльний аналіз міжособистісної динаміки та самосприйняття учасників.

Заплановано реалізувати програму у форматі тренінгового курсу з восьми тематичних занять, які послідовно формують і закріплюють ключові навички: усвідомлення емоцій, управління гнівом, розвиток конструктивного спілкування, саморегуляції, емпатії та командної взаємодії.

Програма реалізується як через традиційні виховні методи, так і сучасні технології медіації та фасилітації, що дозволяють ефективно вирішувати конфлікти. Її впровадження сприяє формуванню в учнів свідомої позиції щодо особистої та соціальної відповідальності, зменшенню ризику девіантної поведінки та підвищенню рівня психологічного благополуччя.

Очікуваними результатами є зниження частоти агресивних реакцій, посилення навичок емоційного самоконтролю, формування конструктивних моделей поведінки, зміцнення міжособистісних зв'язків у колективі та зростання рівня довіри між учнями, педагогами та батьками.

Програма тренінгу профілактики деструктивної поведінки складається з восьми тематичних занять, що реалізуються в межах трьох послідовних модулів. Кожне заняття спрямоване на розвиток певних навичок, необхідних для формування конструктивної поведінки в соціальному середовищі, зокрема в шкільному.

Зміст занять побудовано з урахуванням принципу поступовості: від підвищення емоційної обізнаності та налагодження міжособистісної взаємодії — до розвитку навичок ефективного самоконтролю, розв'язання конфліктів і довготривалого засвоєння позитивних моделей поведінки. Програма створює простір для безпечного самовираження, рефлексії, усвідомлення власної поведінки та її наслідків, що дозволяє учасникам поступово змінювати ставлення до себе та оточення. Учасники не просто отримують теоретичні знання, а й мають змогу практикувати нові навички в реальному часі, аналізуючи свої дії, емоції та реакції. Такий підхід дозволяє досягти стійких змін у поведінці та сприяє підвищенню соціальної

адаптивності підлітків у складному й динамічному середовищі сучасної школи.

Структура та зміст тренінгових занять викладені у таблиці 2.1, яка містить короткий опис кожного заняття, його цілі, змістовне наповнення та необхідний інструментарій для проведення.

Таблиця 2.1.

Програма тренінгу профілактики деструктивної поведінки підлітків

№ заняття	Назва заняття / Мета	Зміст	Необхідний інструментарій
1	Створення безпечного простору	Знайомство, вправа «Ім'я та жест», обговорення очікувань, розробка правил, арт-вправа «Образ мого безпечного місця», коло довіри.	Метафоричні картки, ватман, маркери, олівці, аркуші
2	Я і мої емоції	Вправа «Емоційний градусник», методика «Мій емоційний портрет», обговорення у парах, релаксаційна візуалізація.	Кольорові олівці, аркуші, анкета, музика для релаксації
3	Розпізнаю свій гнів	Вправа «Шкала гніву», мозковий штурм, аналіз ситуацій, вправа «Коли я вибухаю», рефлексивне письмо.	Картки, маркери, зошити або аркуші для письма
4	Керуй собою!	Дихальні вправи, техніка «5-4-3-2-1», створення «антистрес-карти», гра «Стежинка спокою».	Картки, ручки, інструкції до вправ
5	Навчаюсь вирішувати конфлікти	Рольові ігри, схема «СТОП — Подумай — Дій», вправа «Я бачу – я чую – я відчуваю», обговорення.	Сценарії, аркуші, ручки
6	Говорити без агресії	Техніка «Я-повідомлень», гра «Скажи по-новому», аналіз бар'єрів, тест на стиль спілкування.	Картки з фразами, тестові бланки, ручки
7	Бути поруч	Вправа «Я — в твоїх черевиках», методика емоційного ехо, створення «сітки підтримки», коло підтримки.	Картки, фломастери, ватман
8	Я можу інакше	Повторна діагностика, вправа «Мій шлях змін», планування майбутнього, церемонія завершення.	Тести, аркуші, ручки, символічні свідоцтва

Перше заняття має на меті створення безпечного простору для комунікації та взаємодії. На цьому етапі учасники знайомляться, формулюють правила групової взаємодії, а також створюють артплакати, які відображають уявлення про безпечне середовище. Акцент робиться на

зниженні емоційної напруги та формуванні атмосфери довіри, що є необхідною умовою для подальшої роботи.

Друге заняття присвячене вивченню емоційного стану підлітків. Учасники досліджують власні емоції, складають особистий емоційний портрет, проходять діагностичні опитувальники та беруть участь у рефлексивних вправах. Це дозволяє усвідомити емоційні реакції та визначити рівень агресивності, що слугує основою для індивідуалізації подальшої роботи.

Третє заняття зосереджене на виявленні тригерів агресії. Підлітки аналізують власні поведінкові моделі, розпізнають внутрішні та зовнішні чинники, що провокують агресивні реакції. Через обговорення особистих історій, практику шкалювання рівня гніву та рефлексію учасники набувають здатності усвідомлено ставитися до причин своїх емоційних сплесків.

Четверте заняття спрямоване на розвиток навичок емоційної саморегуляції. Застосовуються дихальні вправи, техніки візуалізації та заземлення, учасники створюють власні «антистрес-картки». Підлітки опановують стратегії подолання стресу та емоційного напруження, які дозволяють уникнути деструктивних форм реагування.

П'яте заняття присвячене формуванню вмінь конструктивного вирішення конфліктів. За допомогою рольових ігор, аналізу типових ситуацій і вправ на зміну ролей учасники навчаються приймати рішення, моделювати альтернативні сценарії та знаходити шляхи мирного розв'язання суперечностей.

Шосте заняття сприяє розвитку навичок ненасильницької комунікації. Учасники опановують техніку «Я-повідомлень», трансформують агресивні висловлювання у конструктивні, аналізують власну манеру спілкування. Особлива увага приділяється практиці діалогів у стресових ситуаціях та тренуванню самовираження без образ і принижень.

Сьоме заняття зосереджене на розвитку емпатії та підтримки в міжособистісних взаєминах. Через рольові ігри, вправи на уявлення себе на

місці іншого, створення «сітки підтримки» та практику вербального визнання почуттів учасники розвивають здатність до співпереживання та соціальної взаємодії.

Останнє, восьме заняття, виконує підсумкову функцію. Проводиться повторна діагностика з метою оцінки змін у рівні агресивності та емоційної регуляції. Учасники аналізують свої досягнення, складають індивідуальний план особистісного розвитку, діляться рефлексіями щодо власного шляху змін. Завершується тренінг урочистим визнанням зусиль кожного учасника., кожен учасник отримує «свідоцтво змін» із побажаннями від груп.

Загалом, запропонована тренінгова програма сприяє формуванню конструктивних моделей поведінки, розвитку емоційного інтелекту, зниженню агресивних реакцій та зміцненню внутрішньої саморегуляції підлітків. Вона є ефективним інструментом для соціально-педагогічної профілактики деструктивної поведінки в навчальному середовищі.

2.3. Реалізація програми профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти

У межах практичної частини дослідження було реалізовано пробне заняття тренінговою програмою профілактики деструктивної поведінки підлітків. Захід проведено на базі Одеського педагогічного фахового коледжу із урахуванням реального соціального контексту, особливостей воєнного стану та потреб підліткової аудиторії. Основною метою впровадження програми стало формування навичок емоційної саморегуляції, зниження агресивних проявів, розвиток навичок конструктивної комунікації та створення безпечного середовища для підлітків.

Попередньо було проведено анонімне опитування серед підлітків, які потенційно могли стати учасниками тренінгової програми. Опитування мало на меті з'ясувати рівень обізнаності респондентів щодо емоційної саморегуляції, конфліктних ситуацій, проявів булінгу, а також наявність

навичок конструктивної поведінки у складних соціальних умовах. Анкета включала як закриті, так і відкриті запитання, що дозволило отримати як кількісні, так і якісні показники.

Загалом у попередньому опитуванні взяли участь 20 підлітків віком 15–16 років. Аналіз відповідей виявив низку типових проблем, актуальних для більшості опитаних. Зокрема, понад 60% респондентів зазначили, що їм важко ідентифікувати власний емоційний стан у стресових ситуаціях, близько 70% не володіють знаннями щодо простих технік емоційної стабілізації (глибоке дихання, візуалізація тощо).

Узагальнені результати попереднього опитування підлітків щодо рівня емоційної обізнаності, досвіду конфліктних ситуацій та булінгу представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Зведені дані опитування респондентів

Формулювання проблеми	Кількість респондентів (з 20)	Відсоток (%)
Важко ідентифікувати власний емоційний стан у стресових ситуаціях	12	60
Не володіють техніками емоційної стабілізації (дихання, візуалізація тощо)	14	70
Часто вступають у конфлікти з однолітками	9	45
Мають навички конструктивного врегулювання конфліктів без агресії	4	20
Мали досвід булінгу (жертва або свідок)	7	35
Не зверталися за допомогою у ситуаціях булінгу	6	30
Не мають знань про стратегії безпечної поведінки та формулювання меж	16	80

Майже половина учасників опитування визнала, що часто вступає в конфлікти з однолітками, при цьому лише 22% змогли описати способи врегулювання таких конфліктів без залучення дорослих або застосування агресії.

Особливу тривогу викликали відповіді на запитання, пов'язані з темою булінгу. Близько 35% опитаних мали досвід участі у ситуаціях булінгу в ролі жертви або свідка, при цьому більшість з них (понад 80%) не зверталися за

допомогою, мотивуючи це страхом перед реакцією інших або невпевненістю у підтримці. Також респонденти зазначали, що їм не вистачає знань про стратегії безпечної поведінки, вміння протистояти психологічному тиску, навичок формулювання чітких меж у спілкуванні.

Отримані результати дали змогу виявити основні запити підліткової аудиторії, серед яких — потреба у розвитку емоційного інтелекту, навичок самоспостереження, ефективної комунікації та впевненого, але неагресивного самозахисту. На підставі цих даних зміст тренінгової програми був доопрацьований і адаптований таким чином, щоб максимально відповідати реальним проблемам і викликам, з якими стикаються підлітки в навчальному середовищі та поза ним. Дослідження дозволило зробити програму не лише ефективною, а й чутливою до контексту конкретної цільової групи.

Сформована група учасників включала підлітків віком 15–16 років, із числа здобувачів освіти, які дали згоду на участь у тренінгу.

Перший етап реалізації програми — підготовчий. Він охоплював створення необхідних умов, розробку пакету дидактичних та діагностичних матеріалів, організацію взаємодії з адміністрацією та куратором групи. Через ризики, пов'язані з воєнним станом, кількість учасників була обмеженою, однак це дозволило забезпечити більш індивідуалізований підхід та сприяти формуванню довірливої атмосфери в групі. Підготовчий етап також передбачав інформування батьків, збирання згод на участь дітей та коротке анкетування для попереднього емоційного скринінгу.

Другим етапом стала безпосередня взаємодія з групою. Під час першого заняття було реалізовано знайомство, встановлено правила безпечної групової взаємодії, а також проведено вправи на емоційне розвантаження та зниження тривожності. Зокрема, арт-техніка «Образ мого безпечного місця» дозволила підліткам візуалізувати власні уявлення про психологічну безпеку, знизити напруження та створити позитивний емоційний фон для подальшої роботи.

Наступна частина заняття була зосереджена на розвитку емоційної грамотності. Через вправу «Емоційний градусник» учасники ідентифікували власний емоційний стан, після чого створили «емоційний портрет», використовуючи символи, кольори та малюнки. Зазначена проєктивна методика допомогла учасникам вербалізувати внутрішні стани, усвідомити спектр емоцій та розпочати формування навичок емоційного самопостереження.

Наступну частину заняття було присвячене виявленню тригерів агресії. В ході вправи «Шкала гніву» підлітки визначали власний рівень емоційної реактивності. Методика «Що мене дратує» активізувала групове обговорення ситуацій, що провокують гнів, а завдання «Коли я вибухаю» дозволило простежити індивідуальні шаблони поведінки в умовах стресу.

Четвертий блок заняття спрямовувався на формування навичок саморегуляції. Учасники опановували техніки контролю емоцій через дихальні вправи, методику «5-4-3-2-1», візуалізацію «Безпечного місця» та створення «антистрес-картки». Завершенням стало символічне виконання вправи «Стежинка спокою», яка підсумувала ключові техніки емоційної стабілізації.

П'ятий етап заняття — розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів. Через рольові ігри, учасники моделювали типові конфліктні ситуації, шукали альтернативні шляхи розв'язання суперечностей. Вправа «СТОП — Подумай — Дій» навчила відтермінувати реакцію та діяти з позиції раціонального аналізу. Значну увагу приділено розвитку мовленнєвих навичок опису ситуацій без агресії: у вправах «Я бачу — я чую — я відчуваю» діти практикували вираження емоцій через конструктивне повідомлення.

Наступна частина заняття мала на меті розвиток ненасильницької комунікації. Практика «Я-повідомлень», вправа «Скажи по-новому» та аналіз бар'єрів комунікації дозволили сформувати у підлітків навички м'якого, але

впевненого спілкування. Це зменшувало ризики спонтанної вербальної агресії та допомагало зміцнити взаєморозуміння в групі.

Сьома частина заняття сприяла розвитку емпатії. Використання методики «Я — в твоїх черевиках», обговорення ситуацій взаємної підтримки, створення «Сітки підтримки» дозволили учасникам побачити значущість емоційної присутності у спілкуванні. В колі підтримки кожен мав змогу поділитися позитивним досвідом взаємодії з однолітками.

Фінальна частина було присвячене підбиттю підсумків. Підлітки повторно пройшли психодіагностичні інструменти, провели візуалізацію змін за допомогою вправи «Мій шлях змін». Особистий план «Я через місяць» допоміг кожному учаснику зафіксувати внутрішні трансформації та намітити шляхи подальшого розвитку. Символічне вручення «свідоцтв змін» із побажаннями від групи завершило цикл занять.

Проведене заняття показало, що тренінгові програми можуть бути дієвим засобом соціально-педагогічного впливу у формуванні емоційної стійкості підлітків та профілактиці деструктивної поведінки. Структура заходу базувалась на основних принципах психолого-педагогічної роботи: поетапності, безпеці, активній взаємодії, врахуванні індивідуальних особливостей учасників і рефлексії. Тренінг сприяв активній участі підлітків, створенню атмосфери довіри та розвитку важливих соціально-емоційних навичок — саморегуляції, розуміння власних емоцій, емпатії та конструктивного спілкування.

Тематика тренінгу була дібрана з урахуванням актуальних запитів учасників, що підтверджує значення попереднього діагностичного етапу в роботі з підлітковою аудиторією. Використання проєктивних методів, арт-технік, рольових ігор та елементів когнітивно-поведінкового підходу дозволило адаптувати зміст заняття до вікових та емоційних особливостей групи.

Реалізація програми засвідчила її ефективність як інструменту зниження ризиків деструктивної поведінки та підвищення емоційної

стійкості підлітків. Незважаючи на складні зовнішні умови, захід було проведено якісно та результативно. Анкетування зворотного зв'язку показало, що більшість учасників відчували покращення емоційного стану, здобули нові знання та досвід, а також висловили бажання брати участь у подібних тренінгах у майбутньому.

За результатами реалізації пробного заняття в межах тренінгової програми профілактики деструктивної поведінки підлітків можна сформулювати низку важливих рекомендацій, що можуть бути враховані при подальшому впровадженні подібних психоедукаційних ініціатив у практику соціально-педагогічної роботи в закладах освіти. Передусім, доцільним є активне використання тренінгових форматів у межах виховної, профілактичної та психоосвітньої діяльності, особливо з огляду на складний соціальний контекст, пов'язаний із воєнним станом. Інтерактивні форми роботи сприяють підвищенню рівня залученості підлітків, формують безпечне середовище для самовираження та розвитку ключових соціально-емоційних навичок.

Одним із обов'язкових етапів реалізації тренінгових програм має бути попередня діагностика – анкетування, емоційне скринування та аналіз актуальних потреб цільової групи. Такий підхід дозволяє адаптувати зміст занять відповідно до виявлених запитів та забезпечити їхню ефективність. Оптимальним є формування груп з обмеженою кількістю учасників (до 12 осіб), що створює умови для індивідуалізованого підходу, формування атмосфери довіри та посилення ефекту «групової підтримки».

У процесі реалізації тренінгу рекомендовано застосовувати широкий спектр методик – поєднання арт-технік, проєктивних методів, рольових ігор, елементів когнітивно-поведінкової терапії, дихальних практик, технік візуалізації та релаксації. Це дозволяє враховувати вікові, психоемоційні особливості підлітків, а також забезпечує розвиток емоційного інтелекту, навичок саморегуляції та рефлексії.

Окремої уваги потребує включення в програму занять компонентів, спрямованих на розвиток конструктивної комунікації, ненасильницького спілкування та навичок ефективного вирішення конфліктів. Через рольові ігри, моделювання ситуацій та спеціальні комунікативні вправи підлітки вчаться діяти без агресії, формулювати «Я-повідомлення», аналізувати бар'єри спілкування, що сприяє зниженню рівня вербальної агресії у повсякденній взаємодії.

Не менш важливою є складова, спрямована на розвиток емпатії як однієї з базових соціальних навичок. Завдяки впровадженню технік символічного отождоження, аналізу ситуацій взаємодопомоги та створення «сіток підтримки», учасники усвідомлюють значення емоційної присутності у спілкуванні, вчаться розпізнавати почуття інших та пропонувати підтримку.

У післятренінговий період доцільно проводити оцінку результатів участі підлітків у програмі. Зокрема, повторне анкетування дозволяє відстежити динаміку змін емоційного стану учасників, оцінити ефективність окремих методик та зібрати пропозиції для вдосконалення програми. Ефективним є також включення в програму створення особистого плану дій, що дозволяє учасникам закріпити результати тренінгу та визначити напрямки подальшого розвитку.

З огляду на отримані результати, рекомендовано розглядати можливість систематичного впровадження подібних програм в освітньому середовищі, особливо в умовах воєнного стану, коли зростає ризик емоційної дестабілізації підліткової аудиторії. Створення стійких програм психологічної підтримки, які поєднують психоедукацію з елементами соціального навчання, має стати одним із пріоритетних напрямків роботи соціального педагога. Важливо також забезпечити належну підготовку фахівців, які будуть реалізовувати подібні програми, зокрема в частині кризового консультування, роботи з травмою, фасилітації групових процесів.

Отже, проведене заняття не лише підтвердило актуальність тренінгового підходу в роботі з підлітками, але й надало практичні орієнтири для вдосконалення профілактичної діяльності в системі освіти. Отриманий досвід може бути інтегрований у загальноосвітні та спеціалізовані навчальні заклади, слугуючи прикладом ефективної моделі соціально-педагогічного впливу в умовах сучасних викликів.

Висновок до другого розділу

У другому розділі було здійснено ґрунтовне емпіричне дослідження ключових аспектів деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти, що дозволило не лише виявити поширені проблеми та фактори, які зумовлюють агресивні прояви серед молоді, але й запропонувати ефективні шляхи їх профілактики та корекції. Проведене опитування та застосування психодіагностичних методик дозволило виявити підвищений рівень тривожності, імпульсивність, труднощі в регуляції емоцій, зокрема гніву, а також недостатній рівень комунікативної культури у частини підлітків.

Отримані дані стали основою для створення спеціалізованої профілактично-корекційної програми тренінгового типу, яка охоплює когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти особистісного розвитку.

Розроблена програма тренінгу була структурована у три логічні модулі — вступно-діагностичний, інтеграційний і підсумковий — та включала вісім тематичних занять із використанням сучасних методів групової взаємодії, психогімнастики, арт-технік, рольових ігор та практик ненасильницької комунікації. Такий підхід дозволив цілісно вплинути на учасників, сприяючи формуванню в них навичок емоційного самоконтролю, емпатії, самосвідомості, толерантності та конструктивної поведінки.

У межах практичної реалізації програми було проведено пілотне заняття з підлітками в освітньому закладі, що продемонструвало її високу ефективність навіть в умовах воєнного стану та обмежених ресурсів.

ВИСНОВКИ

Сучасне українське суспільство переживає період глибоких соціальних трансформацій, що супроводжуються нестабільністю, воєнними подіями, зростанням психологічної напруги та деструктивних тенденцій у підлітковому середовищі. У таких умовах дедалі частіше фіксуються випадки агресії, булінгу, емоційної нестабільності, самоушкоджень і протестної поведінки серед молоді, яка навчається у закладах освіти. Підлітки, як найбільш вразлива категорія в системі соціалізації, нерідко стають заручниками впливу зовнішніх чинників, що перешкоджають гармонійному розвитку особистості. У цьому контексті особливого значення набуває соціальна профілактика деструктивної поведінки як стратегічний напрям підтримки молоді. Соціальні працівники покликані не лише вчасно виявляти ризики, а й впроваджувати ефективні превентивні програми, спрямовані на розвиток емоційної саморегуляції, критичного мислення, комунікативної культури та відповідальної соціальної поведінки.

В ході дослідження ми ретельно *проаналізували особливості підліткового віку як об'єкта соціальної роботи*, зокрема психологічну вразливість, прагнення до самостійності, формування ідентичності та підвищену залежність від соціального середовища. Було з'ясовано, що саме в підлітковому віці найчастіше формуються стійкі моделі поведінки, які можуть або сприяти успішній соціалізації, або призводити до деструктивних форм реагування. Аналіз наукових джерел дозволив систематизувати чинники, що зумовлюють деструктивну поведінку у підлітків, а саме: сімейну дисфункцію, освітню дезадаптацію, соціальну ізоляцію, брак позитивного дорослого супроводу, емоційну нестабільність, вплив девіантного оточення та інформаційного тиску з боку медіа.

Розкривши сутність деструктивної поведінки підлітків, ми визначили її як систему соціально неприйнятних, девіантних або агресивних дій, які

порушують морально-етичні, правові та поведінкові норми шкільного середовища. Такі прояви можуть мати як зовнішній (агресія, булінг, вандалізм, хуліганство), так і внутрішній (аутоагресія, самоушкодження, емоційне вигорання) характер. Особливістю деструктивної поведінки в підлітковому віці є її тісний зв'язок із кризою ідентичності, емоційною нестабільністю, конфліктністю та пошуком соціального визнання.

У межах дослідження нами було систематизовано основні групи чинників, що зумовлюють формування деструктивної поведінки. Серед індивідуально-психологічних чинників було виділено емоційну нестійкість, імпульсивність, низький рівень самоконтролю, а також наявність травматичного досвіду. Сімейні чинники охоплюють конфлікти в родині, відсутність підтримки з боку батьків, жорстокі методи виховання або, навпаки, гіперопіку. Освітньо-виховні фактори пов'язані з булінгом, неефективною педагогічною взаємодією, несправедливим ставленням або байдужістю з боку педагогів. Соціально-економічні умови — бідність, безробіття в родині, криміногенне середовище — також посилюють ризики. Окрему загрозу становлять культурно-інформаційні чинники, зокрема вплив агресивного або девіантного контенту в медіа та соціальних мережах.

Охарактеризувавши ключові напрями та інструменти соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти, було встановлено, що ефективна профілактика ґрунтується на комплексному, системному й міждисциплінарному підході. Основними напрямками є: емоційно-психологічна підтримка учнів, розвиток навичок саморегуляції, формування безпечного освітнього середовища, протидія булінгу, підвищення педагогічної чутливості до проявів ризикованої поведінки. Інструментами реалізації цих напрямів виступають: індивідуальні консультації, психоосвітні заняття, інтерактивні тренінги, методи ненасильницької комунікації, рольові ігри, арттерапевтичні практики та елементи фасилітації. Особливу увагу в процесі профілактики має бути зосереджено на роботі з родинами підлітків та формуванні міжвідомчої

співпраці між освітніми, соціальними, психологічними та медичними установами.

Здійснивши емпіричне дослідження деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти, було виявлено характерні тенденції, притаманні сучасному підлітковому середовищу: підвищену агресивність, емоційну напруженість, схильність до аутоагресії, недостатній рівень навичок конструктивного спілкування та самоконтролю. Статистичний аналіз результатів опитувань і діагностичних методик засвідчив, що деструктивна поведінка часто є відображенням глибоких внутрішніх конфліктів, емоційної нестабільності, браку підтримки з боку дорослого оточення. Підлітки демонстрували як зовнішні (вербальна й фізична агресія), так і внутрішні (тривожність, депресивні настрої) прояви ризикованої поведінки. Виявлені дані стали підґрунтям для створення цілеспрямованої профілактичної програми.

З урахуванням результатів дослідження було *розроблено програму тренінгу профілактики деструктивної поведінки підлітків*, яка включала три модулі: діагностичний, інтеграційно-корекційний та підсумково-рефлексивний. Програма складалася з восьми тематичних занять і була спрямована на розвиток емоційного інтелекту, навичок самоконтролю, емпатії, соціальної відповідальності та конструктивного вирішення конфліктів. Особливістю програми стала її практична орієнтованість, застосування методів арттерапії, психогімнастики, технік релаксації та моделювання реальних життєвих ситуацій. Структура занять передбачала поступове формування позитивних моделей поведінки, що відповідає віковим потребам підлітків і реаліям освітнього середовища.

Під час апробації програми тренінгу у практиці закладу освіти було проведено пілотне заняття в умовах реального освітнього процесу. Участь у тренінгу взяли підлітки віком 15–16 років. У процесі реалізації занять спостерігалось покращення емоційного стану учасників, підвищення рівня довіри, зниження внутрішнього напруження, позитивна динаміка у

сприйнятті себе та інших. Повторне опитування та зворотний зв'язок свідчили про зростання навичок саморегуляції, здатності до рефлексії, покращення комунікативної культури. Отримані результати підтверджують доцільність впровадження подібних тренінгових програм у широку практику соціальної профілактики в закладах освіти як ефективного інструменту формування безпечного середовища та зменшення ризиків деструктивної поведінки.

Отже, проведене дослідження підтвердило актуальність проблеми деструктивної поведінки підлітків у закладах освіти та необхідність її системної профілактики. Визначено ключові чинники, що впливають на формування ризикованої поведінки, охарактеризовано напрями та інструменти профілактичної роботи, а також розроблено й апробовано тренінгову програму, яка довела свою ефективність у реальному освітньому середовищі. Отримані результати можуть слугувати практичним підґрунтям для впровадження комплексної соціально-педагогічної підтримки підлітків з метою створення безпечного, толерантного та розвивального шкільного простору.

СПИСОК ВИКОРИТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдюкова Н.В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київський Державний університет ім. Т.Г. Шевченка. К., 2020. 16с.
2. Актуальні проблеми соціальної сфери : [збірник статей студентів і викладачів / за заг. ред. С.М. Коляденко]. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2023. Вип. 13. 91 с.
3. Андрушко Я. С. Психокорекція: навч.-метод. посібник / Я. С. Андрушко. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – 212 с.
4. Бацилева О. В. Життестійкість як важливий ресурс позитивної Я-концепції особистості / О. В. Бацилева, І. М. Гресько // Особистісні та психофізіологічні ресурси професійної життестійкості : матеріали II наук. семінару, Київ, 16 верес. 2021 р. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2021. – С. 8–9.
5. Бойко-Бузиль Ю. Ю., Процик Л. С. Особливості прояву дитячого та учительського булінгу в шкільному середовищі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки», 2020. № 1. С. 86–94.
6. Борисова О. М. Особливості розвитку самосприйняття у підлітковому віці. Аперцепція та психологія : матеріали наукової конференції. Одеса, 2019. С. 120-122.
7. Борисова О. М. Психологічні аспекти самосприйняття підлітків. Журнал психології та освіти. 2018. № 4. С. 44-48. 13.
8. Борисова О. М., Шевченко В. О. Психологічні особливості розвитку самосприйняття у підлітків : навчальний посібник. Харків: ХНУ, 2016. 270 с.
9. Ван Джун. Психологічні особливості самосприйняття як фактор соціалізації підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ван Джун; наук.

кер. М. Ф. Будіянський; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 229 с.

10. Варнава У. В., Івах І. В. Вплив насилля на формування особистості дитини. Тези зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві», Одеса, ОНУ імені І. І. Мечникова, 19–22 листопада 2021 р. Одеса: ОНУ, 2021. С. 267–270.

11. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні / підгот. ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також фінансової, технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН в галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України. 2023. 74 с. URL: <http://surl.li/udmxs> (дата звернення: 22.02.2025).

12. Гавриленко О. П. Розвиток самосприйняття підлітків: дис. ... канд. психол. наук. Запоріжжя, 2017. 230 с

13. Гарасимів Т. З. Г20 Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія / Тарас Зеновійович Гарасимів. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.

14. Гончарова Н. В. Аперцепція та її роль у розвитку підлітків. Психологія розвитку : навчальний посібник. Львів: Літера, 2016. С. 120-145.

15. Гречаник О. В. Вплив соціальних факторів на самосприйняття підлітків. Журнал дитячої психології. 2017. № 6. С. 25-29.

16. ГУЦУЛЯК, Лідія. 2022. «ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ». *Ввічливість. Humanitas*, вип. 1 (Травень):22-28. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.4>.

17. Дехтярьова О. О., Самохіна А. С. Методи профілактики дезадаптації дітей у закладах дитячої освіти. Валеологія: сучасний стан,

напрямки та перспективи розвитку : матеріали ХІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет конф. м. Харків, 9-10 квітня 2020 р. Харків, 2020. С. 71–73

18. Дмитришина Н. А. Практика соціальної роботи, яка базується на сильних сторонах клієнта / Дмитришина Н. А. // Збірник тез конференції молодих науковців з міжнародною участю "Другі наукові читання імені В. І. Полтавця", Київ, 5 лютого 2021 р. / Національний університет "Києво-Могилянська академія", Школа соціальної роботи імені В. І. Полтавця. - Київ : НаУКМА, 2021. - С. 32-34.

19. Дмитришина, Н.А. (2021). Практика соціальної роботи, яка базується на сильних сторонах клієнта. Другі наукові читання імені професора В.І. Полтавця. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/22624>

20. Дронова О. С. Теоретико-прикладні засади профілактики та корекції агресивної поведінки неповнолітніх / О. Дронова // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №7. – С. 57–60.

21. Дунаєва Л.М., Хлівнюк Т.П., Кулава К.О. Методичні рекомендації до написання кваліфікаційних робіт для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Одеса, 2023. 43с.

22. Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Ясеновська М.Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

23. Задорожна І. С. Психологічні особливості розвитку самосприйняття підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2016. 22с

24. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/ Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. – К.: ФОП Нічога С.О. – 2020. – 196 с

25. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх / Н. Зобенько // Рідна школа. - 2012. - № 3. - С. 36-40. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_3_10.

26. Івах І. В. Дитячі травми як передумова насильства у кривдників: ключова роль соціальної роботи у превентивних та корективних стратегіях / І. В. Івах // Матеріали до 80-ї звітної студентської наукової конференції [Електронний ресурс] : Секція «Факультету психології та соціальної роботи». Підсекція «Психологія», Підсекція «Соціальна робота», Підсекція «Освітні, педагогічні науки» (Одеса, 23–25 квіт. 2024 р.). – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. – С. 388–393.

27. Квітковська Н.В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція). Навчально-методичний посібник — Миколаїв, 2010, 240 с.

28. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2 (13). С. 84–93.

29. Кулава К. О. Соціальна профілактика торгівлі людьми серед студентської молоді в закладах вищої освіти: дис. ... д-ра філософії в галузі соц. роботи. Харків, 2024. 261 с.

30. Кулава К.О. Розвиток державної політики у сфері протидії торгівлі людьми. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 6. С. 175–185.

31. Кулава К.О. Торгівля людьми: основні поняття та види експлуатації. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 7. С. 180–189.

32. Кучерявенко В. В. Профілактика агресивної поведінки підлітків / В. В. Кучерявенко ; наук. керівник – канд. психол. н., доц. І. М. Шаповал. – Кривий Ріг : КДПУ, 2023. – 47 с.

33. Павлюченко А. О. Профілактика агресивної поведінки у підлітків. Соціально-психологічні аспекти розвитку суб'єктів освітнього процесу: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного форуму

«Соціальнопсихологічні аспекти розвитку особистісно-професійної компетентності педагога в умовах інноваційних змін» (07–12 грудня 2020 року, м. Суми). Суми: НВВ КЗ СОШПО. 2020. С. 148–150.

34. Панченко О. І. Психологічні особливості самосприйняття в підлітковому віці. Психологія розвитку дітей та підлітків. Харків: ХНУ, 2018. С. 200-225.

35. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2013. – 440 с. ISBN 978-966-458-526-9

36. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 р. № 1005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#n29> (дата звернення: 16.01.2025).

37. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 01.12.1998 р. № 281-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text> (дата звернення: 04.03.2025).

38. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 11.12.2024).

39. Самойлов А. М. Адиктивна поведінка як одна з форм девіантної поведінки підлітків / А. М.Самойлов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 41 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. –Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2014. –С. 405 – 409.

40. Самойлов А. М. Класифікація типів девіантної поведінки / А. М. Самойлов // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Вип. 36 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. – КиївВінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. –С. 43-48.

41. Самойлов А. М. Концептуальні підходи до розуміння причин девіантної поведінки підлітків / А. М. Самойлов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 42 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2014. – С. 39 – 43.

42. Самойлов А. М. Нехімічні та проміжні форми адиктивної поведінки підлітків / А. М.Самойлов // Сучасні інформаційні технології та методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Вип. 39 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. –Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2014. –С. 69-73.

43. Самойлов А. М. Пріоритети та технології педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків / А. М. Самойлов // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. - 2015. - Вип. 41. - С. 134-139. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2015_41_31.

44. Семигіна Т. Врятувати світ? Тренди в сучасній соціальній роботі. Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти : зб. наук. пр. Рівне : МЦНД, 2024. С. 44

45. Семигіна, Т. (2020). Сучасна соціальна робота. Київ: АПСВТ.

46. Семигіна, Т., & Столярик, О. (2024). Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи. Tallinn: Teadmus

47. Семігіна Т., Столярик О. Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи. Development of Strengths of Social Work Clients. Tallinn : Teadmus, 2024. URL: <https://teadmus.org/main-publications/sm-47> (дата звернення: 15.03.2024).

48. Соколова Л. П. Вплив соціальних змін на самосприйняття підлітків. Журнал психологічних досліджень. 2017. № 8. С. 45-49.

49. Соколова Л. П. Механізми самосприйняття: підлітковий вік. Психологічні основи самосприйняття. Одеса: ОДУ, 2019. С. 88-104.

50. Сушик Н. Буллінг серед дітей як соціально-педагогічна проблема в загальноосвітніх навчальних закладах / Н. Сушик // Нова педагогічна думка. - 2017. - № 1. - С. 49-52. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_1_14.

51. Хлівнюк Т. П., Кулава К. О., Горпиненко Н. М. Впровадження Гендерно-чутливого та конфліктологічного підходів у соціальній роботі з різними клієнтами на рівні територіальних громад. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2023. № 1 (125).

52. Хлівнюк Т.П., Кулава К.О. Методи соціального консультування різних категорій сімей та осіб. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2015. № 67. С. 122–127.

53. O'Toole C. When trauma comes to school: Toward a socially just trauma-informed praxis. *International Journal of School Social Work*, 2022. 6(2). <https://doi.org/10.4148/2161-4148.1076>

54. Povidaichyk O., Lisovets O., Bilyk O., Onypchenko O., Hrynyk I., Kulava K. Relevant Factors in Research Activity of Ukrainian Social Workers. *Postmodern Openings*, 2022. 13(4), 561–578. <https://doi.org/10.18662/po/13.4/533>

55. Ricoy Pérez C. L., Suárez Cedeño M. Prevention of aggressive behaviors from the educational process. *Revista Sociedad & Tecnología*, 2021. 4(2). С. 265–281.

56. Shcherban T., Bretsko I., Varha V. Features of aggressive behavior in adolescent age. *Social Work and Education*, 2022. 9(3). С. 422–433. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.3.8>

57. Wessells M. G. Children and armed conflict: Interventions for supporting war-affected children. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2017. 23(1), 4–13. <https://doi.org/10.1037/pac0000227>